

magazin

RUAH HADAŠA

בית

רוח חדשה

Glasilo Židovske vjerske zajednice Bet Israel - 2014 / 5774 - Broj 28 - Godina X.

NAŠA DRAGA SONJA

ŠABAT

Dvije svijeće na stolu gore.
Poput Sare na dlanu mirisne
cvjetice držim i vjetar ih raznosi
noseći Tebi dušu moju.

Jasminka Domaš

Ispratili smo na počinak u miru našu dugogodišnju glavnu urednicu

Sonja Rahel bat Avraham leBet Samokovlija

1946. - 8. prosinca 2014. / 15. kisleva 5775.

Bolji je dobar glas nego skupocjeno ulje, i smrtni dan od dana rođenja

(Propovjednik 7,1)

Nakon teške i duge bolesti, nakon mnogo mjeseci naše i nade i strahovanja, izgubili smo našu Sonju u nedjelju 8. prosinca 2014. Neutješnima i premladima za takav rastanak ostavila je svoju obitelj: sina Raula sa suprugom Kristy, kćer Mayu sa suprugom Maxom, unučad Biancu Ailu, Noaha Isaka i Nestu Hilela; tuguje i sestra Ljerka, koja ju je u svome domu predano njegovala u teškim trenucima, i nećaci Palko i Darija.

U predvečerje u ponedjeljak 9. prosinca, Sonju je na Mirogoju ispratilo dvjestotinjak ožalošćenih. U ovakvim prigodama rijetko viđenu rijeku poštovatelja predvodili su rabini dr. Kotel Da-Don (Zagreb) i dr. Dovid Goldwasser (New York), te bliski Sonjin prijatelj Davor Salom (Beograd). Uz Sonjine brojne bliske prijatelje i članove Bet Israela, ožalošćenome skupu se pridružio i rabin Pinhas Zaklas iz zajednice Habad, te brojni poštovatelji i znanci iz židovske i nežidovske sredine.

Davor Salom je u svojim riječima naglasio bolnost Sonjinog preranog odlaska, citirajući židovske mudrace, koji kažu da nam je «dano doživjeti godina sedamdeset, a nekima i osamdeset...», ali Sonja nije doživjela ni sedamdeset, a bila je u punoj duhovnoj snazi... Dvojica rabina nisu u svojim riječima mogli sakriti suze, koje su im prekidaile riječi. Rastajući se od tako dobre, odane prijateljice i suradnice, iskazivali su nevjericu u neumoljivu stvarnost gubitka jedne od najvrednijih osoba koju su imali u svojim životima. Rabin Goldwasser nije ni mogao ni pokušao zaustaviti suze i drhtaj u glasu za dobrom prijateljicom, osobom koja je, kako je rekao, duhovno bila toliko visoko da je, i dalje se neprestano uzdižući, dosegla razinu do koje Sveti Blagoslovljeni tek ponekad spušta svoje ruke. A kada se te ruke – ruke Božje koje se spuštaju prema nama i ruke osobe koja se duhovno uzdiže – susretnu, mi tu osobu gubimo, jer je uzdignuta kamo ju ne možemo pratiti, ali ona istodobno i zauvijek ostaje s nama. Duboko i neutješno potresen, rabin Da-Don je povremeno zastajkivao u govoru, prekinut suzama, sjećajući se dana svoga dolaska u Zagreb prije 16 godina, kada je Sonju prvi put sreo kao vjernu, iskrenu osobu, blisku poput majke. Životi onih koji su Sonju poznavali, rekao je, nisu završili, ali su se njezinim gubitkom u potpunosti promijenili. Govorio je o njezinim visokim ljudskim i duhovnim vrijednostima, o odanosti svojoj zajednici do posljednjeg trenutka i o čvrstoj hrabrosti koju je iskazala pred bolešću, o neispunjivom i nenadomjestivom gubitku svih nas. Zaključio je: «Teško je govoriti o tebi u prošlom vremenu. Teško je pisati 'Počivaj u miru!', teško te je pustiti da odeš i vratiti se u normalu i stvarnost. Neka tvoje tijelo počiva u miru na ovome svijetu, a tvoja duša uživa u budućem svijetu.»

HESPED – posmrtni govor

Sonja Rahel bat Avraham leBet Samokovlija

Prijatelji o Sonji:

<i>rabin dr. sc. Kotel Da-Don, doc</i>	4
<i>Davor Salom</i>	5
<i>dr. Vladimir Šalomon</i>	6
<i>rabin dr. Eliezer Papo</i>	7
<i>Jasminka Domaš</i>	8

IN MEMORIAM

Mihael Mišo Montiljo.....	9
---------------------------	---

AKTUALNO IZ RABINATA

Kislev 5775.

<i>Piše: rabin dr. sc. Kotel Da-Don, doc</i>	10
--	----

HANUKA

Hanuka 5775./2014.	12
-------------------------	----

Besamim

<i>Piše: Jasminka Domaš</i>	13
-----------------------------------	----

Prava priča i mogući pravi junak Hanuke

<i>Piše: rabin dr. sc. Kotel Da-Don, doc</i>	14
--	----

Početak zapadne civilizacije

<i>Piše: Barry Strauss, Chabad.org</i>	18
--	----

ŽIDOVSKA KULTURA U EUROPI

Staro-novi projekt Bejahada:

Židovska kultura u Europi.....	19
--------------------------------	----

ŠOA I NJEZINI IZVORI

Nastanak mađarske židovske zajednice i život do Holokausta

<i>Julija Koš</i>	22
-------------------------	----

KULTURA I UMJETNOST

U izlozima knjižara

<i>Dolores Bettini</i>	30
------------------------------	----

Dr. Vladimir Šalomon i Lea Šiljak na otvorenju izložbe o sinagogama, Institut Balassi, studeni 2014.

Uredništvo prihvaća način pisanja autora, te poštujući posebnosti tekstove objavljuje u okviru standarda jezika kojima se autori služe.

RUAH HADAŠA / GLASILO ŽIDOVSKJE VJERSKE ZAJEDNICE BET ISRAEL U HRVATSKOJ
GODINA X., BROJ 28, PROSINAC 2014./5775.

V.D. GLAVNOG UREDNIKA: Julija Koš / UREDNIČKI SAVJET: dr. sc. Gabi Abramac, Dolores Bettini, Maya Cimeša Samokovlija, dr. sc. Dubravka Pleše
RABINI: dr. sc. Kotel Da-Don, doc., Zagreb; dr. Dovid Goldwasser, New York
KOLUMNISTI: rabin dr. Eliezer Papo, Jeruzalem; Jasminka Domaš, Zagreb; Dolores Bettini, Zagreb
U OVOM BROJU PIŠU: Dolores Bettini; rabin dr. Kotel Da-Don; Jasminka Domaš; Julija Koš; rabin dr. Eliezer Papo, Jeruzalem; Davor Salom, Beograd; Barry Strauss, organizacija Habad; dr. Vladimir Šalomon

IZDAVAČ: Židovska vjerska zajednica Bet Israel u Hrvatskoj, Mažuranićev trg 6/II, 10000 Zagreb, PP 880
Tel.: 385 1 4851008; FAX: 385 1 4851376, www.bet-israel.com; UREDNIŠTVO: 7palmtrees@gmail.com

ZA IZDAVAČA: dr. Vladimir Šalomon
GRAFIČKO OBLIKOVANJE: Julija Koš, Skaner studio d.o.o.
PRIPREMA I TISAK: Skaner studio d.o.o., Zagreb

IZLAŽENJE RUAH HADAŠA NOVČANO POMAŽE SAVJET ZA NACIONALNE MANJINE RH

Sonja Rahel bat Avraham leBet Samokovlija

Draga Sonja

O kupili smo se danas da te ispratimo na tvoj put na drugi svijet. Jučer kad sam sjeo pisati ove riječi nisam mogao zaustaviti suze. Plačemo ali smo ponosni što smo ti imali pravo biti bliskima Tvoj spomen je blagoslovljen i kuca i odzvanja među cijelom tvojom obitelji i ljudima koji su ti došli odati posljednju počast.

Jeremija kaže: *Ne oplakujte mrtvoga, ne jadikujte za njim. Radije plačite za onim koji odlazi, jer se nikad više neće vratiti ni rodne grude vidjeti.* (Jer. 22,10)

Od mog prvog dana u Zagrebu, prije više od 16 godina, bila si mi bliska kao majka, vjerna, odana, i iznad svega iskrena. To su karakteri najbližih ljudi. Tvoj život je prekinut i tijelo je prestalo postojati, ali tvoj duh postoji i dalje i on će nas pratiti i bit će s nama svugdje! Životi onih koji su te jako voljeli nisu završili no u potpunosti su se promijenili ...

Sjećanje na tebe čvrsto je i postojano u našim srcima i u našim mislima. Nema utjehe, nema odgovora, samo tužna razmišljanja o poznatim stihovima iz doba naših mudraca koji su istiniti i danas. Stihovi koji su bili istiniti u tvom životu ali i dalje vrijede s tvojom smrću: *Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe* (Lev. 18,19) *Zla se kloni, a čini dobro, traži mir i za njim idi!* (Ps. 34,15) A više od svih biblijskih stihova, tebi su odgovarale riječi naših mudraca *Govori malo a čini mnogo* (Izraza Otaca 1,15)

Bila si praktična; dok ljudi govore „treba ovo učiniti“, ti si uvijek imala sjajne ideje, ali uz to si uvijek rekla: ja ću ovo učiniti ili ja mogu ovo učiniti.

Kralj Salomon je u knjizi Propovjednikovoj napisao o smislu života i njegovoj vrijednosti, o životu i smrti: *Sve ima svoje doba i svaki posao pod nebom svoje vrijeme. Vrijeme rađanja i vrijeme umiranja; vrijeme sađenja i vrijeme čupanja. Vrijeme plača i vrijeme smijeha; vrijeme tugovanja i vrijeme plesanja.* (Prop. 3,1-4) *I jedni i drugi odlaze na isto mjesto; svi su postali od praha i u prah se vraćaju.* (Prop. 1,20) *Uviđam da čovjeku druge sreće nema osim radosti u svome djelu,*

jer to je ljudska sudbina. A tko će ga dovesti do toga da dozna što će biti poslije njega? (Prop. 1,22)

Napustila si ovaj svijet sa dobrim imenom, dobrim djelima ali i prerano... Priča o tvom životu i tvojoj smrti upletena je u Salomonove riječi: *Bolji je dobar glas nego skupocjeno ulje, i smrtni dan nego dan rođenja. Bolje je ići u kuću gdje je žalost nego u kuću gdje je gozba, jer ondje je kraj svakoga čovjeka, i tko je živ, nek' primi k srcu!* (Prop. 7,1-2)

Mnogo truda si uložila u ovaj svijet, izgradila svoj dom, odgojila svoju djecu, i bila si sretna sa svojim radom, bila si među osnivačima naše zajednice, aktivna članica, članica vijeća od osnutka do zadnjeg daha. Bila si nam poput stupova hrama, Jahina i Boaza.

Bilo je mnogo dana ispunjenih izazovima i odlučnost, bilo je dobrih dana i obilja, opuštanja. Uvijek si zadržala optimizam i nadu. Bila si nam odana i toliko ponosna, tvoj drugi dom je bila naša zajednica. Praznina koju si ostavila odlaskom je nenadoknadiva! Bila si osoba jakoga duha, prosvijetljena i odlučna osoba, čovjek vjere i sposobnosti da razumije srce svakoga, čovjek morala i savjesti, čovjek vrijednosti koji provodi pravdu i mir. Sjećanja i vrijednosti koje si nam ostavila žive u nama svaki dan. Kako čežnje postaju sve jače tako i sjećanja na tebe bivaju sve dublja u nama, sjaje i isijavaju nadaleko.

Dani prolaze, a na pitanja o tvom odlasku nema odgovora, on nema smisla!!!

Pitanja o tvojoj smrti su vrhunaravna, nadilaze naše razumijevanje!

Prorok Izaija kaže: *Jer misli vaše nisu moje misli i pute moji nisu vaši pute, veli Gospod. Visoko je iznad zemlje nebo, tako su pute moji iznad vaših putova, i misli moje iznad vaših misli.* (Izaja 55, 8-9) Molimo Boga da nam da snagu da nastavimo dalje poslije ovog velikog gubitka, kao što je kralj David nastavio nakon smrti svojega sina, i rekao: *Dok je dijete još živjelo, postio sam radi njega i plakao, jer sam mislio: Tko zna, može mi se smilovati Gospod, da dijete ostane na životu! Sad je mrtvo. Što bih sad još postio? Mogu li ga opet vratiti? Ja ću otići k njemu, a ono se ne vraća k meni.* (II Samuel 12,22-23)

Sonja, draga moja,

Prije tvog odlaska, u našem zadnjem razgovoru, mislila si o zajednici, rekla si mi u suzama da je tvoja oporuka nama da zadržimo jedinstvo i međusobno poštovanje.

Ja ti obećavam u ime svih nas da ćemo dati sve od sebe kako bismo zadržali vrijednosti kojima si nas naučila i za koje si se borila do kraja. Dug i strm put je pred nama, no uvijek ćemo se sjetiti tvoje oporuke.

Teško je pisati o tebi u prošlom vremenu. Teško je pisati riječi “Počivaj u miru”. Teško te je pustiti da odeš i vratiti se u normalu i stvarnost.

Neka tvoje tijelo počiva u miru na ovome svijetu, a tvoja duša uživa u budućem svijetu.

Neka se obistine riječi proroka Izaije: *Svemogući Gospod briše suze sa svakog lica.* (Izaija 25,8)

Završit ću riječima Danijelovim: *A ti idi u susret svršetku! Sada smiješ počivati. Na svršetku dana ustat ćeš k dijelu svojemu.* (Danijel 12, 13)

יהי זכרך ברוך

Rabin dr. sc. Kotel Da-Don, doc.

Draga naša Sonja

Gospode! Ti si nam utočište od koljena do koljena. Prije nego se gore rodiše i sazda se zemlja i vasseljena, i od vijeka do vijeka, Ti si Bog. Ti vraćaš čovjeka u trulež, i govoriš: vratite se sinovi ljudski! Jer je tisuća godina pred očima tvojima kao dan jučerašnji, kad mine, i kao straža noćna. Ti ih kao povodnjem odnosiš; oni su kao san, kao trava, koja rano vene, ujutro cvjeta i uvene, uvečer se pokosi i sasuš. Jer nas nestaje od gnjeva tvojega, i od jarosti tvoje smeteni smo. Stavio Si bezakonja naša preda se, i tajne naše na svjetlost lica Svojega. Svi se dani naši prekračuju od srdnje Tvoje, godine naše prolaze kao glas. Dana godina naših svega ima do sedamdeset godina, a u jačega do osamdeset godina: i sam je cvijet njihov muka i nevolja; jer teku brzo, i mi odlječemo. Tko zna silu gnjeva Tvojega i Tvoju jarost, da bi Te se, kao što treba, bojao? Nauči nas tako brojiti dane naše, da bismo stekli srce mudro. Vrati se, Gospode! Dokle ćeš? Smiluj se na sluge svoje. Ujutro nas nasiti dobrote svoje, i radovat ćemo se i veseliti u sve dane svoje. Obraduj nas prema danima, u koje Si nas mučio, i prema godinama, u kojima smo gledali nevolju. Neka se pokaže na slugama

Tvojim djelo Tvoje, i slava Tvoja na sinovima njihovijem. Neka bude dobra volja Gospoda Boga našega s nama, i djelo ruku naših dovrši nam, i djelo ruku naših dovrši.

Draga naša Sonja,

Jedna od posljednjih tvojih SMS poruka je bila molba da napišem članak za Ruah, a posljednja je glasila “čekam vas”! Bio sam ubeđen da ćemo danas zajedno, u Martičevoj, razgovarati šta bi bilo najinteresantnije za napisati. Imao sam neke ideje... i druga čije namere... Sudbina je, na žalost, bila okrutna i bolna prema tebi, tvojoj deci, unucima, sestri, rodbini i svima nama koji smo te sa njima zajedno voleli i bili srećni što postojiš. Cele protekle godine si bila svesna i jaka. Prošle jeseni, u trenucima kada si postala nona po treći put, nona još jednog dečaka, radost si podelila sa čitaocima Ruaha. Istovremeno si saopštila da se tvoj život našao pred novim izazovom – pred borbom sa okrutnom bolešću iz koje želiš da izađeš kao pobednik. Bacila si se na lečenje i pozitivno razmišljanje, želeći da ostvariš brojne zadatke koje si ranije zacrtala, a pre svega da uživaš u odrastanju svojih unuka. Stavila si bolest na, kako si ti rekla, “čekanje” uz napomenu “Imam ja preča posla i nemam vremena za nju”. U septembru si bila u prednosti. “Dok ide ide, ide, i nema predaje”, poručila si u svom uvodniku. Sonja, draga moja, nisam ni pomišljao da ću ti kazivati ove reči na Mirogoju.

Nisam pomišljao da ću čitati Psalme i deliti tugu i bol sa svima koji su te poznavali, voleli, poštovali. Kad sam te upoznao davne 1978. ili 79. godine na aerodromu Beograd nisam ni sanjao da moja nova koleginica Sonja Cimeša, rođena Samokovlija, JAT-ova službenica na međunarodnom šalteru za prodaju avio-karata poseduje toliku količinu ljubavi, dobrote, plemenitosti, mudrosti i znanja. Za nas, JAT-ovce, bila si odgovorna, vredna, pedantna i principijelna koleginica, a pre svega radnik koji je posedovao više iskustva od mnogih. Radili smo šalter do šaltera, po smenama. Radovao sam se kada bi nam se smene poklopile. Tada smo mogli da razgovaramo i o drugim stvarima koje su nas povezivale - Zajedničkim korenima porodica Samokovlija i Salom. Naše zajedničko poreklo, poreklo španskih sefarada nosili smo i čuvali svako za sebe i na svoj način. “Korason de đidjo” – srce jevrejsko - sa Iberijskog poluostrva je bila karika koja nas je povezala pre više od 35 godina u Beogradu i držala nas u vremenu koje je bilo pred nama. Tih godina nismo ni sanjali da će se pored Raula pojaviti još dve karike koje će ojačati lanac koji nas povezuju: Tvoja Maja i moja Hana, male

naše princeze sa kojima smo gradili, svako za sebe, jevrejsku porodicu i zajednicu. Kada je Marija, koju si iz miloste zvala Meri, ušla u moj život ranih i teških 90tih godina nisam ni sanjao koliko ćete vas dve postati bliske. Znale ste satima da pričate u kuhinji, bilo u Martičevoj ili u Maršala Birjuzova. Sećam se našeg druženja u Tel Avivu u vreme kada je ratni vetar duvao Balkanom i kada su nam deca bila zajedno u Izraelu, Sarvašu, Pirovcu, Beogradu... Danas su naša deca odrasle osobe. Ti si nona i tvoja radost i ponos na najmlađe članove porodice su neizmerni. Ljubav, mudrost i plemenitost si davala ne samo svojim najbližima, već svima. Tvoja majka je uz sebe imala kćer koja joj je pružila brigu, pažnju i ljubav do poslednjeg trenutka. Tvoja zajednica Beit Israel sa Mažuraničevog trga je bila, i ostala do poslednjeg daha, tvoja velika ljubav. Bila je to tvoja šira obitelj. Porodica koja je u tebi našla jak oslonac od prvog dana osnivanja, i kojoj ćeš nedostajati jako, jako... Nedostajće tvoj polet, odlučnost, jasnoća misli, ukusni košer obroci, britki uvodnici u Ruahu, znanje, neke buduće knjige, organizovane posete drugim jevrejskim zajednicama, podrška svemu što jača zajednicu...

Za tebe je Beograd bio grad u koji si se uvek vraćala. Pored našeg doma i "svoje" sobe u njemu, u Beogradu si imala brojne prijatelje iz naše zajednice i iz JAT-a. Za JAT-ovce si uvek imala vreme za razgovor i druženje. Nedostaješ Celetu, Verici, Knokovici. Tvoj boravak u Beogradu je bio radost i za porodicu našeg rabina Isaka Asiela njegovu suprugu Rejčel. U putovanjima si oduvek uživala, a mi smo nakon toga uživali u tvojim pričama i anegdotama sa tih putovanja – ti i Klara na Kubi, u Italiji, na Jadranu; ti kod Raula u Australiji, Engleskoj; ti i Ljerka u Zatonu, ti i članovi Beit Izraela po zajednicama Evrope... Putovanje do Amerike je bio odlazak kod prijatelja preko bare. Tvoje poštovanje prema rabinu Goldwasseru je bilo inspiracija i nadahnuće. Posete Nww Yorku su uvek bile prilika za još jednu spoznaju tajni juzdaizma i ti si se obilato koristila. Sa svakom posetom bogatila si sebe, a i nas. Zračila si svojom duhovnošću. Postala si *haham* u ženskom obliku. Talmud kaže da je *haham* onaj koji mudro zbori. A da si zborila i pisala mudro to znaju ne samo Židovi i Jevreji sa prostora bivše Juge, učesnici Bejahada, susreta u Kladovu, učesnici brojnih jevrejskih seminara na kojima si učestvovala i prenosila svoje znanje, već i šira zajednica ovih prostora kojoj su tvoje knjige dostupne.

Počeo sam nas razgovor sa Ruahom i dozvoli mi da te reči na kraju posvetim Prazniku Hanuka koji

je pred nama. Prošle godine si u Ruahu najavila Praznik Svetlosti i uputila prijatelje da nije važan broj svećica već ideja i vera u Tvorca. Podsetila si nas na odgovornost koju imamo mi Jevreji i Židovi. Napisala si da smo "svijetlost među narodima". Pozvala si nas da upalimo naše hanukije i da obznanimo da je u svetlu moć, a da su mrak i tama za neke druge, a ne za nas Židove i Jevreje. "Neka nam predstojeći blagdani budu obasjani Njegovom svetlošću i neka vaš put kroz Život nikad ne naiđe na tamu i mrak", napisala si u svojoj prazničnoj poruci. Na ove divne reči ja bih da dodam: Ti si bila, i ostat ćeš, naša svetlost.

Davor Salom piše prijateljima nakon povratka u Beograd: Život bez Sonje nije isti kao pre. Život je kao mozaik. Brojne osobe su deo tog mozaika. Odlaze. Mesto ostaje prazno. Odlaskom Sonje mozaik naseg života je izgubio svoju formu. Lepotu, značenje na način kao kad je ona bila tu. Velika je bol kada izgubiš dugogodišnjeg i dragog prijatelja.

Davor Salom

Sjećanje na prijatelja

Ovih dana nas je, ne iznenada, napustila Sonja Samokovlija. Teško, vrlo teško je skicirati portret nekoga, odmah po njenom "odlasku", koga si toliko cijenio.

Upoznali smo se početkom devedestih u Zagrebu, ja kao već par godina novopečeni "Zagrepcanin", ona kao "staro-nova Zagrepčanka". Rođena iste godine kao i ja, ali za razliku od mene, ona u Zagrebu. Generacija. Ona došla ponovo u Zagreb nakon nesigurnosti koje je početkom devedesetih osjetila u Beogradu, gdje je dugi niz godina uspješno radila i, kako kaže, "dobro se osjećala". Odlučila se, sa dvoje male djece, ponovo doći u Zagreb i iznova započeti, potražiti novu egzistenciju. Ta njezina odluka me, moram reći, i iznenadila, ali i uvjerila da se radi o beskompromisnoj i hrabroj osobi, koja je u tim trenucima mislila samo o dobrobiti svoje djece.

Odmah smo se "razumjeli". O brojnim stvarima smo imali skoro identične stavove. Dodatno me je osvojila toplinom,

šarmom i duhovitošću, svojstvenu bosanskim Sefardima, pa tako i njezinoj porodici, Samokovlijama. Dogovorili smo se početkom devetstih godina o potrebi susreta zagrebačkih Židova i beogradskih Jevreja u Mađarskoj, u želji da malu židovsku/jevrejsku zajednicu Zagreba i Beograda poštedimo polarizacije i nesuglasica koje su tada nastajale u široj sredini. I to je bio početak naše zajedničke i, rekao bih, vrlo uspješne suradnje koja je rezultirala s četiri susreta članova tih zajednica i umnogome pridonijela i današnjim dobrim odnosima među prijateljima iz oba grada. Nastavili smo izuzetno uspješnu suradnju i u radu "Bejahada". Bez Sonjine pomoći, sugestija i angažmana, "Bejahad" - Židovska kulturna scena - ne bi dosegla visoku razinu koju je dosegla. Njena požrtvovnost i kreativnost su joj u povijesti "Bejahada" osigurali mjesto nezamjenjive i nezaobilazne osobe.

2005./2006. godina. Godina nesporazuma i razdora u Židovskoj općini Zagreb. Ne mali broj Židova odlučuje napustiti ŽOZ i osnovati novu zajednicu, Židovsku vjersku zajednicu Bet Israel. Među inicijatorima osnivanja nove zajednice bila je, naravno, i Sonja. Od tada pa do prebrzog kraja života, posvećivala je svoje vrijeme životu nove zajednice. Gotovo da i nema manifestacije u okviru Bet Izraela u kojoj Sonja nije bila jedna od glavnih protagonista. Zahvaljujući svojoj radišnosti, maštovitosti i kreativnosti (do)nosila je nove projekte i dešavanja. Svojstvena joj je bila strast u radu, ali i skromnost i ponos. Isticanja je prezirala.

Krasio ju je veliki i široki dijapazon interesa. Voljela je kretanje i putovanja, koji su joj bili izvor susreta i novih saznanja, koji su bili i izraz njezine želje za slobodom i njezine nesputanosti duha. Bila je sjajan primjer i poveznica tradicijskog i modernog židovstva. Njezina načitanost i kultiviranost, uz klasično obrazovanje stečeno u zagrebačkoj gimnaziji, svuda su joj osiguravali poštovanje i uvažavanje. Njezina riječ je bila riječ autoriteta. Karakterizirala ju je argumentiranost i kultiviranost diskusije, bez vrijeđanja sugovornika. Stoga se može slobodno, bez imalo kurtoazije, reći: imala je samo prijatelje i poštovaoce.

Svoje posljednje godine života, i kada je bila zdrava i kada je bila bolesna, osim ljubavi za svoju djecu Raula i Maju, osim ljubavi i posvećenosti unucima, posvetila je promoviranju i afirmaciji židovstva. Židovstvo, sa svim svojim bogatstvima i raznolikostima, bilo je čarolija koja ju je začarala i kojoj se predavala, knjigama koje je objavila i u nastupima na mnogim manifestacijama na kojima je sudjelovala kao predavač. Posvećivala

je tome mnogo vremena. Ruah Hadaša, časopis Bet Izraela, čiji je bila pokretač i glavni i odgovorni urednik, uređivala je do posljednjeg daha. Dala nam je taj sjajan primjer posvećenosti i odgovornosti.

I onda bolest. Dugi razgovori uz bolesničku postelju, njezina silna želja za životom i optimizam. Ipak, sudbini se ne može pobjeći. Njen odlazak je gubitak za cijelu generaciju Židova/Jevreja bivše Jugoslavije, Židovska vjerska zajednica Bet Israel je izgubila nenadoknadivnog člana. Njezin sprovod i vrlo veliki broj prijatelja, predvođenih "njenim" rabinom Dovidom Goldwasserom iz New Yorka, postali su dokazom njezine, treba reći, karizmatičnosti.

Hvala Ti, Sonja, na svemu što si nam pružila!

Zihrona livraha

dr. Vladimir Šalamon

Rabin Eliezer Papo, Jeruzalem,

objavio je na Facebooku:

Na Moca Šabat je članica nase ješive, spiritus movens zagrebačkog Jevrejstva, neumorni pregalac i istraživač - i, nadasve, veliki čovjek, Sonja Samokovlija, pozvana u nebesku ješivu. Maji i Raulu izražavamo saučešće rečenicom koju su vjekovi sefardskog iskustva porvrdili kao najnenametljiviju i značenjem najbremenitiju: *Tenuhamu min ašamajim im šear avele Cijon vIrušalajim* (neka vas s neba utješe, zajedno sa svima onima koji žale za Cionom i Jerusalimom). U nju je utkana misao da je smrt bliskog srodnika, pogotovo majke, svakom djetetu ravna Razorenju Jerusalima i Hrama. Bol za gubitkom traje doživotno, kao i bol za Jerusalimom; ali kao što je ideja Jerusalima vječna i pokoljenja joj se uvijek vraćaju, tako će i Sonja, prvenstveno za vas dvoje, ali i za nas ostale koji smo imali čast da je poznajemo, zauvijek ostati izvor ponosa, inspiracije i prelijepih sjećanja. *Tei nafša cerura bicror ahajim!*

dr. Eliezer Papo

Upamćeno ime

Imaš rok do petnaestog, da to je bila Sonja, koja nam je uvijek davala zadatke ne očekujući da ćemo se usprotiviti ili pobuniti, jer dobro smo znali koliko se ona trudi oko svega što je zamislila provesti u djelo. Nekim čudom uspjela je kroz mnoge godine sačuvati u sebi onaj isti pionirski duh kojim je i Izrael iz pustinje pretvoren u fascinantnu, suvremenu i uspješnu zemlju.

Zahvaljujući Sonji, sjećam se nezaboravnog Šabata u Veneciji, Parizu... Mogla bih to nazvati Sonjinim židovskim prozorima u svijet kroz koje je željela da i mi pogledamo i progledamo. Da znamo tko smo i što smo na duhovnoj mapi svijeta.

U svojoj radnoj sobi na stolu imam intervju koji sam svojedobno radila s njom za monografiju *Glasovi, sjećanja, život* i kojoj sam dala znakovit naslov *Nedovršena priča*. No unatoč svemu svatko od nas u svojem sjećanju na Sonju, njezina je Kuća živih.

Neki dan u sinagogi za vrijeme šabatnog obreda moj unuk Adam Yishaya pročitao je s metalne pločice i izgovorio: "Sonja Samokovlija". Ime žene čija je priča ostala nedovršena. Ali, upamćena.

Jasminka Domaš

Mihael Mišo Montiljo

15.5.1928.-17.12.2006.

Uoči same Hanuke, održana je u Bet Israelu 14.12.2014. komemoracija za našeg Mišu, velikog prijatelja i podupiratelja zajednice. Mješoviti pjevački zbor Bet Israela Mišo Montiljo s osobitim je žarom otpjevao niz sefardskih i aškenaskih pjesama o Hanuki, kao najbolji prilog sjećanju na Mišu kao osnivača i dugogodišnjeg direktora židovskog zbora, oduševljenog zaljubljenika u židovsku tradicijsku glazbu do posljednjeg daha. Kratke govore sjećanja održali su rabin zajednice doc. dr. sc. Kotel Da-Don i Mišina velika prijateljica Jasminka Domaš. Rabin se prisjetio lijepih i dirljivih trenutaka dugogodišnjeg druženja s Mišom, njegovog dobrog srca uvijek punog pomoći za blišnjega, njegove potpune predanosti židovskoj zajednici i svome pjevačkom zboru, njegove tragedije ostanka bez ikog blišnjeg u Holokaustu, u kojemu je izgubio svih 45 članova uže i šire obitelji, njegove skromnosti i praktično asketskog života, bez imovine i bez zemaljskih dobara.

Jasminka se Miše prisjetila nekonvencionalnim prijateljskim riječima:

Ovu komemoraciju posvećenu Miši Montilju neću početi na uobičajen način, rodio se tog i tog datuma, umro tad i tad. Želim nešto drugo reći. Mi koji se danas nalazimo ovdje trebali bismo osvijestiti u sebi koliko je svatko od nas jedinstven, neponovljiv. Ne vjerujte frazama, posebno kad se kaže: "Nitko nije nezamjenjiv,,"

Riječ je tek o tome, da se mora bez onog kojeg nema. Da je Mišo u ovom našem svijetu ovdje on bi nas sve sada grlio i ljubio. Bio je takav, njegova duša sigurno se nije u božanskom obilju milosti, promijenila.

Nitko više od Miše nije s više entuzijazma vjerovao da je sve moguće postići, svaki cilj koliko god se činio ne realan, ostvariti. I tako smo ga mogli sresti tu u blizini na ulici, zatim u velikoj sinagogi u New Yorku ili na Ben Jehudi u Izraelu. Bio je naš brat, prijatelj, drug. Onaj koji je znao voljeti čovjeka i glazbu, jednakom strašću i ustrajnosti.

U datumu Mišine smrti ili odlaska, kako vam draže, ima nešto simbolično. Otišao je od nas u doba ranog, zimskog mraka. Jer njemu, čiji su preci došli u naše krajeve iz Španjolske snijeg sigurno nije bio po mjeri tople mediteranske duše.

Sjećam se, da me je vijest o njegovoj smrti zatekla na jugu Indije, na erev Hanuku, u kozmopolitskom gradu Koćinu u kojem je sinagoga u funkciji već pet stotina godina. A onda sam u lokalnim novinama pročitala da će prva svijeća na hanukiji biti upaljena u Kući Escobar, koja je pripadala židovskoj portugalskoj obitelji. I eto me tamo. Ulazim u Kuću i ostajem očarana, jer gledam prostoriju u kojoj je bazen sa smaragdnom vodom i uz njega su blagdanske svjetiljke. A u sredini velike sobe je stol i na njemu hanukija. I tada prilazimo stolu rabin iz Izraela, jedan kanadski Židov i ja. Pali se prva svijeća, pjevajući molimo. Svatko iz nekog svog razloga daleko od doma, obitelji, zajednice. Molitva biva život, a život molitva i znala sam da s nama pjeva i Mišo, ma gdje bio. Tamo negdje u okrilju Vječnog i Svetog Svjetla nad svim svjetlima.

I potom odlazim u sinagogu. U Zagrebu je bilo hladno, ledeno i snježno, koračam polako kroz židovsku četvrt i na ulazu u kočinski hram skidam natikače, tu vrijede mjesni običaji, i pod stopalima osjećam mekoću i toplinu čuvenih, plavih keramičkih pločica u toj sinagogi. Upaljene su na stropu i poznate staklene kočinske svjetiljke, jedinstvene ljepote. Pokrivene kose, molim za sve nas, molim i za Mišu, kako se plamen ljubavi u našim srcima nikada ne bi ugasio. Svejedno zapravo, Bog je svugdje i tamo i ovdje. I ma gdje bili Mišo Mihael Montiljo uvijek će biti naš brat, naš prijatelj i naš drug, jer je sjećanje na njega blagoslovljeno. I ljubav koju osjećamo dolazi od Svetog, jer bez ljubavi u srcu, bez sposobnosti da volimo i da pomažemo jedni drugima, ništa nemamo.

Rabin dr. sc. Kotel Da-Don, doc.

Kislev 5775

Naša Sonja

Pred Hanuku napustila nas je naša draga Sonja.

Sonja je bila toliko dominantna u našem životu i u životu zajednice da je nezamislivo što je više nema. Ne postoji područje u životu zajednice za koju Sonja nije puno pridonijela. Naše glasilo, Ruah Hadaša, njezina je zamisao, te ga od osnutka ona uređuje velikom ljubavlju i odanošću.

Nakon Sonjine smrti, svake večeri tijekom *šive* (*šiva* = sedam prvih dana žalosti nakon smrti pokojnika) dolazili su u minjanu članovi naše sinagoge u dom Sonje z"l dom, gdje smo molili večernju molitvu, te izgovarali molitvu za dušu i kadiš. Moram naglasiti da je to prvi put od kada sam, prije 17 godina, stigao u Zagreb, da se za pokojnika govori kadiš svakoga dana tijekom svih sedam dana šive. Vjerojatno je ovo bilo i prvi put nakon Drugoga svjetskog rata. Ovo mnogo govori o Sonjinom položaju u našoj zajednici, kao izraz poštovanja prema njoj članova naše sinagoge, koja je bila integralni dio njezinog života. Ali to govori i o nama kao vjerskoj zajednici, koja zna odati posljednje poštovanje prema pokojniku. Sonja z"l je iz nas izvukla ono najbolje!

U posljednjim trenucima prije gubitka svijesti njezine misli bile su upućene zajednici. Njena oporuka meni bila je da nastavimo dalje i da budemo čvrsto vezani i ujedinjeni. Uvjeren sam da ćemo njezine riječi svi imati pred sobom kao svjetlo u mraku. Izražavam svoju najiskreniju sućut Maji i Raulu, te sestri Ljerki i njihovim obiteljima.

Zihrona Livraha – Tehe Nišmata Cerura Bicror Hahaji.

Jesenski blagdani

Mjesec tišri (rujan-listopad) bio je intenzivan mjesec pun blagdana, i uspjeli smo imati stabilan minjan i vrlo bogate molitve. Želim pohvaliti članove naše zajednice koji su sudjelovali u svim molitvama od Roš HaŠane preko Jom Kipura do Sukota. Puna sinagoga i održavanje svih molitava prema propisima najveći je znak našeg postojanja kao vjerske zajednice.

Židovska osnovna škola Lauder – Hugo Kon

U mjesecu studenom posjetio nas je izvršni potpredsjednik Zaklade „Ronald S. Lauder“, g. Joshua Spinner, koji je došao razgledati novi prostor škole na Gornjem gradu, na Katarininom trgu. Dojmovi su bili jako pozitivni. Zanimanje za našu školu trajno raste i postalo je toliko da čak zbog manjka mjesta moramo, na našu žalost, odbiti značajan broj zainteresiranih za upis. Naša namjera je voditi elitnu školu u kojoj razredi neće brojati više od desetero, a sveukupno u školi 80-ak učenika.

Šaljemo blagoslove svim djelatnicima škole za uspješan rad.

Velika hvala Miri

Naša domaćica Mirjana Damjankov, koju svi znamo kao Miru, prestala je raditi kod nas krajem listopada. Mirin pridonos našoj zajednici je bio golem, navikli smo na njezino prefino kuhanje za obiteljske šabate i za blagdane, na kolače i svježe hale za šabat svakog petka, na njezinu odanost i brigu za našu zajednicu. Jako će nam nedostajati. Ovim putem želim joj zahvaliti za vrijeme koji je provela kod nas, te joj poslati blagoslove i želje za sve dobro u njezinim novim aktivnostima, uz puno zdravlja.

Projekt World Shabbat

Posljednji šabat u listopadu slavili smo s cijelim židovskim svijetom *World Shabbat* -projekt koji se održava u više od 100 zemalja svijeta. Cilj ovog projekta je da svi Židovi svijeta drže šabatnih propise - makar tijekom jednoga šabata. Hvala svima na sudjelovanju.

Početak šiura srijedom

Nakon velikih blagdana nastavio sam s tjednim šiurima o paraša, te vas i ovim putem sve pozivam da dođete na šiur, svake srijede s početkom u 18 sati.

Skupština Europskog židovskog parlamenta

U Beču je od 7. do 9. rujna 2014. održana je skupština Europskog židovskog parlamenta. Ova međunarodna organizacija, u kojoj sudjelujem kao predstavnik Židova u Hrvatskoj, organizirala je skupštinu u suradnji sa Židovskom zajednicom Beča. Među ostalim, raspravljalo se o antisemitizmu u Europi, odnosu između Izraela i židovske dijaspe, te o pitanju imigracija u Izrael. Sastanak je bio jako uspješan i plodan. Na skupštini je sudjelovalo i nekoliko vođa zajednice Druza, među njima je bio g. Ayoob Kara, član Kneseta s liste stranke Likud.

Rođenje novih članova naše zajednice

U našoj zajednici rođeni su novi članovi: Ezra Meir Langer, sin Ivane i Natana, Eliana Ruk, kći Morane i Rafaela, Jona Šalamon Janečić, sin Mije i Slavena.

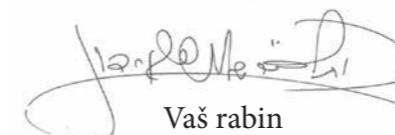
Čestitam roditeljima i obiteljima. Želim *Mazal tov* i neka djeca budu odgojena u duhu naših predaka, te neka budu izvor ponosa svojim obiteljima i svojoj zajednici.

Otvorenje treće godine studija judaistike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu

Početak listopada 2014. započela je treća godina studija judaistike u sklopu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Zanimanje za upis bilo je veliko, kao i do sada, te su sva mjesta brzo popunjena. Na prvoj godini studira 28 studenata. Kroz ankete koje smo proveli sa zadovoljstvom mogu reći da su studenti više nego zadovoljni profesorima i samim studijama.

Kalendar

Novi kalendar za 5775. godinu, koji je napravljen u suradnji s rabinom Isakom Asielom iz Beograda, u našoj zajednici može se nabaviti od rujna. Tko god je zainteresiran neka se javi Borutu u tajništvo, u nadi sam da će se svima svidjeti novi kalendar i biti im koristan.

Vaš rabin

dr. sc. Kotel Da-Don, doc.

Svečano otvorenje škole Lauder - Hugo Kohn, rujna 2014.

Hanuka 5775./2014.

Obeza je svakog Židova paliti svjetlost tijekom osam dana blagdana Hanuke. Talmud u Soferim 20 navodi blagoslov pri paljenju blagdanskim svijeća: **Palimo ove svijeće zbog čuda, djela izbavljenja i ustanka koja Si učinio u doba naših otaca, posredstvom svojih posvećenih svećenika. Tijekom svih osam dana Hanuke njihov je plamen svet i nije nam dopušteno rabiti ga kao rasvjetu, nego ga smijemo samo gledati radi hvaljenja Tvoga Imena, Tvojih čuda, čudesnih djela spašavanja i Tvoga divnog djelovanja.**

Kakvo se to čudo i kada dogodilo židovskome narodu, te ga tako marno slavi diljem svijeta, u dobrim i manje dobrim okolnostima u kojima živi u svojoj državi i u brojnim državama, zajedno s njihovim narodima? Blagdan Hanuka nastao je nakon helenističke seleukidske dominacije nad židovskom državom, kada je poganski vladar Antioh IV. Epifan zabranio pridržavanje čak i osnovnih židovskih vjerskih propisa i običaja. Vrhunac zlostavljanja nastao je kada je Hram onečišćen unošenjem Zeusova kipa. Premda malobrojni, podigli su se tada, godine 167. p. n. e., ustanici pod vodstvom svećenika Matitjahua iz kraljevskoga roda Hašmonejaca. Vojno vodstvo preuzeo je Matitjahuov sin Jehuda, kojega su zvali Makabi – Čekić, vjerojatno zbog njegove snage,

upornosti i odlučnosti. I danas se sportske natjecateljske aktivnosti u Židova često zbog toga vode pod njegovim imenom.

Poslije trogodišnjih borbi, godine 164. g. p. n. e., slabi su pobijedili jake: Židovi su otjerali grčke okupatore koji su željeli iskorijeniti židovstvo. Iskorjenjivanjem zakona i običaja konačno bi Židove ubili u duhovnom smislu, jer bi im time uskratili identitet, bez kojeg bi bili osuđeni i na skori potpuni nestanak. Čudo ove pobjede bilo je prvo Božje čudo-uvjet, jer je bilo preduvjetom za opstanak Židova kao naroda posvećenoga Bogu. Naglasak Božjeg čuda dogodio se u «čudu ulja», netom nakon posvećenja Hrama, kada su ustanici obredno očistili oslobođeni Hram i željeli što prije zapaliti svjetla u hramskome svjećnjaku, menori. Međutim, obredno čistoga ulja, zapečaćenoga pečatom Velikoga svećenika, bilo je pronađeno dostatno samo za jedan dan gorenja. Ipak su odlučili zapaliti svjetla u menori, kako bi barem toga pobjedničkog dana osvijetljavala Hram. Božjim čudom je ovo ulje, dostatno za samo jedan dan gorenja, gorjelo osam dana. Ovo čudo bilo je dodatna nagrada i potvrda samoprijegornim ustanicima, dar koji su od Boga primili da bi osjetili potpunu radost, duhovnu radost nakon materijalne radosti pobjede nad zlotvorima.

Kao spomen na ovo čudo, od tada se tijekom osam dana, koliko je ono trajalo, slavi blagdan svjetla, Hanuka. Blagdan se slavi u doba zimskog solsticija, kada je noć najdulja i kada nam svjetlost Hanuke najavljuje novi osvit i nadu. U domovima i u sinagogama, na ulicama i trgovima, pale se u večernjim satima veliki i mali osmerokraki svjećnjaci i uljne svjetiljke, svaki dan s po jednim gorućim mjestom više, te od prvoga do osmoga dana blagdana količina svjetlosti raste.

Kao uspomena na „čudo ulja“ jedu se različiti slatki i slani uštipci prženi u ulju, daruje se djecu i igraju se razne igre. U židovskim domovima u dijaspori vrti se zvrk, *drajdl*, na čijim stranicama stoje hebrejska slova koja predstavljaju rečenicu: *veliko čudo se dogodilo tamo* (u Izraelu), dok se u Izraelu vrti zvrk sa slovima koja znače: *veliko se čudo dogodilo ovdje*. Nekadašnje čudo Hanuke, doista, nagovještaj je i modernoga čuda kojim smo nagrađeni: obnovom i postojanjem židovske države u Erecu.

J.K.

Besamim

Piše:
Jasminka Domaš

Na Hanuku svjetla su upaljena i slutimo da je u njihov blizini osvijetljeno sve ono što zatvoreni u sebi nosimo: sva naša očekivanja, nadanja, vjerovanja da ćemo pronaći sreću i mir.

I dok gore plamenovi na hanukiji treba u sabranosti svete tišine ispitati svoje najdublje osjećaje. Upitati se, jesmo li se nekome povjerali ili smo se zatvorili u sebe, sakrili pred samima sobom i drugima, kao da smo teški zastor navukli kroz kojeg svjetlo ne prodire. No bez svjetla, bez ljubavi, mi ne živimo, jer u tami samoće i strahovanja, ljudsko srce gasne.

I dok plamen svijeća drhturi na zimskom danu upitajmo se: „Usudujem li se ja biti Ja?“ I ako pristajem biti ja, čega se ili koga trebam bojati?

Hanuka? Blistava i radosna još jednom, po tko zna koji put daruje nam se kroz osjećaj smirenja i cjelovitosti dok zajedno palimo svijeće, molimo i pjevamo, osjećaju u sebi i bližnjima prisustvo božanske svijesti koja zrači iz nas i stremlje k Njemu. I kao što je On Vječan tako je vječna i težnja ljudskog bića da se što više približimo Svetom, sluteći što znači jednost s Jednim.

U sobi punoj meke, baršunaste tame, moja ili tvoja ruka pali male svjećice na hanukiji i tu doskora tama, počinje sjati dok na zidu odjednom plešu svjetlosne sjene.

Na blagdan Hanuke dobivamo i darove. Ne raduju se tomu samo djeca, to se dijete u svakome od nas raduje, jer darujući istodobno bivamo darivani i zaboravljamo na pustinju koja ponekad zna niknuti sred života. Ali umješni, na putu s Njime, znat će i tu pustinju prijeći. I onaj koji se u njoj izgubi biva od Gospoda ponovno pronađen.

Hanuka? Zvijezde na zimskom nebu unatoč hladnoći i mrazu, sjaje, kao što sjaji duša unatoč svemu što nas u životu zatekne. Jer tomu je tako, ponekad možemo utjecati na događaje, a ponekad događaji utječu na nas i zateknu nas nespremne. I baš tada, sve se u svemiru

Kućni tip hanukije, metal, 19 stoljeće

utiša. I čuje se: „Ja Jesam“. I možda je najveće umijeće koje za života moramo svladati da naučimo kako sve ne možemo kontrolirati, a opet ostati na nogama.

Ognjena rijeka u svjetlosti teče, jednom smo je već prošli i sjećanje na nju u očima se žari. I pitajmo se koliko smo darova u životu dobili? Dar vjere, dar nade, dar ljubavi, dar Tore, dar obitelji, dar djece, dar prijateljstva, dar uzajamnosti, dar suosjećajnosti, dar hrabrosti, dar glazbe, dar slikanja, dar pisanja, dar davanja i primanja ljubavi. Da, i ta spoznaja živi u blagdanu Svjetlosti. I zato je on i blagdan Srca.

Piše:
rabin dr. sc. Kotel Da-Don, doc.

Prava priča i mogući pravi junak Hanuke

Svima nam je poznata priča o Judi Makabejcu¹, njegovoj pobjedi nad Grcima-Seleukidima i ponovnom posvećenju Hrama. Blagdan Hanuke se slavi u spomen na tu pobjedu i očišćenje Hrama, a Juda se smatra junakom blagdana. No, povijest govori da smo možda u krivu.

Poznata povijesna pozadina

U drugom stoljeću pr. n. e. izbio je u Izraelu židovski ustanak protiv vladavine Antioha Četvrtoga Epifana. Ustanak je izbio zbog političkog, ekonomskog, kulturnog i vjerskog pritiska okupatora. Antioh je vladao helenističkom državom koja se širila. U svojim osvajanjima, na cijelu je državu širio i helenističku kulturu, uključujući i grčka božanstva. Takvo postupanje privuklo je i takozvane heleniste među Židovima. Helenisti su bili jak pokret koji je zastupao oponašanje Grka i asimilaciju u helenističku kulturu, prihvaćanje njezina jezika i običaja. Pokret helenista nastao je na istoku, početkom

osvajanja Aleksandra Makedonskog, u 4. st. p. n. e. Tijekom sljedećih dvjesto godina vladali su Izraelom helenistički vladari, egipatski Ptolemeji i sirijski Seleukidi. Tijekom helenističke vladavine helenizam je utjecao na većinu Židova, pogotovo na više i bogatije slojeve društva, pa i na Velike svećenike, koji su počeli širiti grčki jezik te unijeli grčki odgoj u svoje domove i škole. Proučavali su grčku književnost i filozofiju, udaljavajući se od židovske predaje. Grčki je jezik sve više prodirao u narod kao književni i govorni jezik. Čak i u Talmudu i u midrašima nalazi se oko dvije i pol tisuće grčkih riječi. I Tora je u 3. st. pr. n. e. prevedena na grčki, što je poznato kao *Prijevod sedamdesetorice - Septuaginta*. Taj prijevod sastavila su u Aleksandriji sedamdeset dvojica rabina, od kojih je svaki bio obdaren sposobnošću da istodobno, ali neovisno od drugih, prevede Toru na grčki potpuno jednakim riječima.

Rabini su u svojoj mudrosti uvidjeli tu opasnost za opstanak Židova i svim su se silama borili protiv grčke kulture. Hašmonejski ustanak izbio je povodom Antiohiovih zabrana židovskih zakona i običaja. Dakle, razlog za ustanak je bio ideološki i duhovni, to nije bila borba za vlast, niti želja za osvajanjem teritorija. Cilj ustanka je bio vratiti se životu u potpunoj židovskoj vjerskoj autonomiji, odvojiti se od helenističke kulture.

Hašmonejski ustanak izbio je 167. godine pr. n. e., nakon grčkih pokušaja da Židovima nametnu svoju helenističku kulturu, prije svega obožavanje grčkih božanstava. Izrael je tada bio dio seleukidskog kraljevstva, jednoga od kraljevstava koja su nastala na ruševinama carstva Aleksandra Makedonskog. Ta je država obuhvaćala Babilon, Malu Aziju, Siriju i Izrael. Vladar, Antioh Četvrti²,

¹ Makabi je nadimak Jude, sina Matitjahuovog, Hašmonejca. Nekoliko je mogućnosti tumačenja riječi *Makabi*. Prema jednim, *Makabi* (MKBJ) je kratica za rečenicu: *Mi kamoha baelim Hašem* (ime Božje, pisano s početnim slovom *jod - J*), što znači: *Tko je poput Tebe među božanstvima, Vječni!* (*Izl 15, 11*). Ovu su rečenicu Hašmonejci stavili na svoju zastavu. Drugi kažu da je *Makabi* skraćena od *Matitjahu kohen ben Johanan* (Matitjahu svećenik sin Johananov). Treće tumačenje je da *Makabi*, pisano slovom *kof* (MKBJ) dolazi od riječi *makevet* (čekić); vidi I. Knjiga o Makabejcima 2:4. Prema tome tumačenju, Juda Makabi je bio „čovjek čekić”, snažan muškarac i genijalan strateg, koji je kao maljem udario po neprijateljima Židova. Doista je Juda porazio jednu među najprofesionalnijim i najvećim vojskama, uz pomoć šačice ljudi, jer je znao iskoristiti pokretljivost svojih vojnika i iznenaditi neprijatelja tamo gdje to ovaj nije očekivao. U uskim tjesnacima među brdima, okretan i lagan, iskoristio je prednost pred teškim i tromim neprijateljem.

pokušao je ujediniti sve dijelove kraljevstva, u kojem su istodobno postojale mnoge kulture i religije, želeći ih obuhvatiti jednom kulturom i jednom religijom: helenističkom kulturom i mnogoboštvom. Radi toga je oskrvnuo Hram u Jeruzalemu i pretvorio ga u svetište grčkoga božanstva Zeusa. Židovima je bilo zabranjeno služiti svome Bogu u skladu s Torom i svojom vjerom: naređeno im je da oskrvnuju šabat i blagdane, zabranjeno je obrezivanje, Židove se prisiljavalo da jedu svinjetinu. Onoga koji se nije držao tih naredaba, prozvanih *Antiohove zabrane*, čekala je smrt. Antiohove zabrane postigle su upravo suprotno od onoga čemu se Antioh nadao. U narodu se stvorio širok vjerski pokret odanih, koji ih je zahvatio do spremnosti na mučeništvo. Pokret se pretvorio u simbol židovske vjere i kulture, dovodeći konačno do Hašmonejskog ustanka. Ustanak je počeo u gradiću Modiin, u blizini današnjeg Tel Aviva. Kraljev izaslanik prisiljavao je tamošnje mještane na prinošenje žrtve grčkom božanstvu. Matitjahu, iz svećeničke (kohenske) porodice Hašmonejaca, ubio ga je i porušio podignuti žrvenik. Uzviknuo je narodu: „Tko je za Vječnoga, k meni!”. Ovu je rečenicu bio povikao i Mojsije kada je vidio židovski narod užurban oko zlatnoga teleta, kao što piše: *I stane Mojsije na vrata logora i reče: „Tko je za Vječnoga, k meni!” I pridruže mu se svi sinovi Levijevi.* (*Izl 32, 26*). Taj uzvik je postao borbeni poklič ustanka. Mase Židova slijedile su Matitjahua i njegove sinove: Šimona, Johanana, Jehudu (Judu), Jonatana i Elazara, s kojima su pobjegli u planine. Početak ustanka bio je gerilski rat, no ubrzo se sukob male dobrovoljačke židovske vojske protiv

velike profesionalne grčke vojske razvio u rat.

Godine 166. pr. n. e. umro je vođa ustanka, Matitjahu. Zapovjedništvo je preuzeo njegov treći sin, Juda Makabi, koji se u međuvremenu iskazao kao vojskovođa i osobito sposoban strateg. Juda je dobro poznao područje Judeje. Znao je iskoristiti njezine prednosti i prednosti svoje male, pokretljive vojske. Vojska Jude Makabija, makabejska vojska, bila je u početku razasuta po selima. Napadala je Antiohove izaslanike i uništavala žrtvenike njihovih božanstava, te podizala Židove u tim selima protiv Seleukida i židovskih helenista. Prva bitka Jude Makabija bila je protiv Apolonija, zapovjednika seleukidske vojske za područje Samarije. Juda ga je ubio i uništio mu vojsku. Zaplijenio je Apolonijev mač i njime se borio. Borio se i u bitkama za Bet-Horin, 166. godine pr. n. e., za Emaus, 165. godine pr. n. e., te za Bet-Cur, 165.-164. godine pr. n. e. Na kraju te bitke oslobodio je Hram u Jeruzalemu. Juda Makabi vodio je ustanak oko pet godina, do svoje smrti, 161. godine pr. n. e., u bitci kod Elaše. Braća su ga pokopala pokraj oca, u hašmonejskome grobu u Modiinu. Porazio je sve vojskovođe koje je Antioh Epifan poslao u borbu, poput Nikanora i Gorgije, koje je porazio jednoga za drugim 166.-165. pr. n. e. Čak je i Lizija, vrhovni zapovjednik Antiohove vojske, morao pobjeći u Antiohiju nakon svoga poraza 165.-164. godine pr. n. e. Judinom smrću ustanak nije završio, već se nastavio još mnogo godina, pod vodstvom Hašmonejaca, dok nije postignuta potpuna vjerska samostalnost uz vodstvo Sanhedrina³, te razmjerna državna samostalnost, koja je potrajala oko 200 godina, do rušenja drugoga Hrama, koje su počinili Rimljani,

² Antioh IV., poznat i kao Epifan (Uzvišeni), stupio je na vlast nakon smrti Aleksandra Velikog i vladao 175.-163. pr. n. e.; Seleukidi su vladali oko 250 godina.

³ Sanhedrin – Vijeće staraca; izvor riječi je grčki (*synédrión = skupština*); židovsko zakonodavno tijelo i vrhovni sud u doba drugoga Hrama, od hašmonejskoga doba (165. pr. n. e.) do 425. n. e. Od gubitka neovisnosti 70. g. n. e. do kraja svoga djelovanja preuzima od kralja zastupanje zemlje pred rimskim i bizantskim vlastima; sastojao se od 71 člana, što je spomen na Mojsija i 70 staraca. Predsjednik Sanhedrina bio bi i vođa naraštaja, najmudriji čovjek svoga doba, poput zamjenika na Mojsijevom mjestu u svakome naraštaju. S. je vodio predmete koji su utjecali na sav židovski narod: imenovanje kralja, imenovanje Maloga sanhedrina (33 suca u svakome gradu i plemenu), zakone o lažnim prorocima, (teorijske) slučajeve kada bi Veliki svećenik počinio zločin kažnjiv smrću, proširivanje granica Jeruzalema, te izlazak u rat kada to nije bila obveza, i slično. S. je zasjedao u Hramu dok je postojao, a 40 godina prije njegova rušenja premješten je, te se selio kroz 10 različitih mjesta, od kojih je posljednje bilo Tiberijas. Tradicijski se smatra da će se u mesijanskome dobu S. vratiti u Tiberijas, a zatim u Hram.

70. godine prvoga stoljeća nove ere. Ovo je nama poznata priča o Hanuki, no prava je pobjeda ipak stigla tek poslije Judine smrti.

Točna povijesna priča o Hanuki

Judina pobuna doživjela je težak neuspjeh. Oba glavna povijesna izvora iz tog razdoblja – I. knjiga o Makabejcima i spisi Josipa Flavija⁴ – pričaju nam o tragičnom kraju pobune.

Nakon što je, tijekom Antiohovitih vjerskih progona, Juda postigao niz sjajnih pobjeda nad snagama Seleukida, Bakid je uspio svladati Judinu vojsku i poraziti ga. U borbi za Adasu, koja se navodno vodila u blizini hasorskih brda u gorju oko Betela, Juda je poginuo, a njegova vojska od 800 ljudi je uništena.

Nakon Judine smrti, Grci i njihovi suradnici među heleniziranim Židovima preuzeli su kontrolu nad Jeruzalemom i hramom, obnovili svoj okrutni progon Židova koji su ostali vjerni Tori, a Veliki svećenik Elcimus ponovo je oskrvnuo Hram. Situacija u zemlji je opisana u Knjizi o Makabejcima:

Kad je poginuo Juda, podigli su glave svi bezakonici (helenisti) na svem izraelskom području i ponovo su se pojavili svi zlotvori. ... Bakid je namjerno izabirao bezbožne ljude da upravljaju zemljom. Ti su pronalazili Judine prijatelje i dovodili ih Bakidu, koji ih je kažnjavao i izvirgavao ruglu. Tada se u Izraelu pobješnjelo takvo ugnjetavanje kakva nije bilo u sve vrijeme otkad se više nije pojavljivao prorok.⁴

Ovaj opis ističe da je progon nakon Judine smrt bio gori nego prije izbijanja pobune. Ne samo da se progon intenzivirao, već je i moral ljudi vjerojatno bio na rubu krajnjeg očajja, jer pokušaj pobune nije uspio. Da je postojala samo pobuna Jude Makabejca, ne bismo danas slavili blagdan

Hanuke i židovski narod ne bi postojao na način na koji danas postoji.

Josip opisuje situaciju na sličan način:

“...nakon što je on [Juda] umro ... Bakid je okupio one Židove koji su se odmetnuli od načina na koji su živjeli njihovi praoci te su odlučili živjeti kao njihovi susjedi, i njima povjerio brigu o zemlji. Oni su također pomogli pri hvatanju Judinih prijatelja, kao i onih koji su Judu pratili, te ih sve predali Bakidu. On ih je, nakon što ih je prvo mučio i zlostavljao do mile volje, nakon toga polako ubio. I tada je nevolja Židova postala tako velika da sličnu nisu iskusili od povratka iz Babilona ...” (Židovske starine, Knjiga XIII., 1.1-6).

U ovom trenutku nevolje za židovski narod, pojavio se istinski junak pobune: Jonatan, najmlađi Matitjahuov sin. On je okupio preostale borbe, kojih očito nije bilo više od nekoliko desetaka, i pobjegao s njima u pustinju Tekoa, gdje se skrivao u špiljama duž kanjona Tekoe.⁵ Bakid ih je potjerao u pustinju, ali Jonatan i njegovi ljudi uspjeli su se sakriti i izbjeći zarobljavanje. Potreba za skrivanjem u pećinama i brzim kretanjem od jednog skrovišta do drugog prisilila je Jonatana i njegove ljude da se riješe sve suvišne opreme. Stoga su ju odlučili poslati do Nabatejaca⁶, koji su živjeli u planinama Moaba. Učinio je to Johanan, još jedan od Jonatanove braće, u pratnji male skupine ljudi. Jonatan je sada nastojao iskoristiti taj savez s Nabatejcima, jer dok je Juda bio na vrhuncu snage, oni su sklopili savez sa Židovima. Ali sada su Nabatejci pohvatili ljude u Johanonovoj ekspediciji i ubili ih. To je nedvojbeno bio najteži trenutak, jer su Hašmonejci izgubili ne samo mnogo imovine, nego i još jednoga brata, Johanana.

Ipak, Jonatan nije gubio nadu. Ohrabrio je svoje ljude i krenuo s njima u akciju odmazde protiv

⁴ I. Knjiga o Makabejcima 9:23-27.

⁵ Vidi: I. Knjiga o Makabejcima 9.33. Haritun je pećina, poznata kao najveća pećina u Izraelu. U strmim liticama koje oblažu kanjon deseci su špilja, kojima je osobito teško pristupiti.

⁶ Nomadska arapska plemena koja su živjela u planinama Moaba i Edoma i u pustinji Negev. Živjeli su od trgovine i pustinjskog poljodjelstva.

Nabatejaca. Došli su blizu Medaba, gdje se odvijalo vjenčanje jednoga od plemenskih poglavara, a što se tamo dogodilo opisao je Josip:

*“Čim su ih vidjeli kako vode djevicu i njezinog mladoženju, te vrlo veliku pratnju prijatelja kakva se mogla očekivati na takvom vjenčanju, izjurili su iz zasjede i sve ih pobili ... te tako dobili zadovoljštinu za svojega brata Johanana...”*⁷.

Jonatanova osveta oživjela je duh pobune u narodu, a mnogi koji su se plašili sudjelovanja u pobuni i napustili Makabejce, pridružili su se Jonatanu i njegovim ljudima. Jonatan je pokrenuo niz gerilskih operacija protiv Bakidove vojske, i tijekom dvije godine upornog i hrabrog ratovanja uspio je pobediti seleukidske snage i izbaciti ih iz ravnoteže.⁸

Rezultat toga bila je Bakidova odluka da će napustiti zemlju, prekinuti svoje veze s helenistima i zaključiti sporazum s Jonatanom. Iako je put prema Jeruzalemu i Hramu ponovo bio otvoren, Jonatan je odlučio da neće ulaziti u Jeruzalem i neće očistiti grad, kao što je to učinio njegov brat Juda. Umjesto toga, preselio se iz Tekoe u Mikmas, sjeverno od Jeruzalema, i tamo je, tijekom sedam godina izgradio veliku i dobro obučenu vojsku. Tek kad je bio uvjeren u svoju vojnu snagu, godine 152. p. n. e., devet godina nakon Judine smrti, ušao je u Hram i počeo obavljati svećeničke dužnosti:

*“Jonatan je preuzeo odjeću Velikog svećenika u sedmom mjesecu godine 160. [tj. 152 p.n.e.] na Blagdan sjenica, te je prikupio veliku vojsku i pripremio golemu zalihu oružja.”*⁹

Prava i istinita posveta Hrama, koja je trajala „više

od dvije stotine godina”, bila je Jonatanova, ne Judina. On je bio pravi junak hašmonejske pobune.

Jonatan je još devet godina nastavio voditi ljude mudro i junački. Čvrsto je osigurao vjerske, vojne i diplomatske uspjehe, tako da je Judeja već u njegovo vrijeme počela funkcionirati kao samostalna država. Na kraju, ubio ga je Trifon, nakon što ga je namamio na izradu mirovnog sporazuma. Tijekom svečanosti kojom je trebao biti uspostavljen trajni mir između židovske države i države Seleukida, Trifon je napao Jonatana i zatočio ga, te je konačno ubio i njega i njegova dva sina.

No Jonatanova smrt, za razliku od Judine, nije potkopala neovisnost židovske države, jer je Jonatan izgradio vojsku od 40.000 dobro obučanih vojnika.¹⁰ Doista, odmah nakon Jonatanove smrti je Šimon, posljednji preživjeli od Matitjahuovih sinova, porazio je grčku vojsku i službeno proglasio osnivanje neovisne židovske države.¹¹

Nije ovome cilj uvrijediti predaju o Judi Makabejcu, nego pokazati da nije samo Juda pridonio samostalnosti Židova i da je zapravo možda baš Jonatan bio taj koji je tome ponajviše pridonio. Jonatan Hašmonejac je važan lik i nadahnuće za sve nas. Više nego bilo koji drugi lik u židovskoj povijesti, on simbolizira načelo da „sedam puta pravednik pada i ustaje” (Izr. 24:16). Bez obzira na veliki očaj i depresiju koja je zadesila narod nakon neuspjeha Judine pobune, Jonatan nije očajavao. On je uspio udahnuti pobuni svjež život i dovesti ju do uspješnog završetka. Zahvaljujući njemu židovski narod postoji i danas.

⁷ Židovske starine, XIII., 1.18-21. I. Knjiga o Makabejcima 9.35-43.

⁸ Odlučujuća bitka protiv Bakida je vodena u blizini Jerihona i Beit Hogla. U ovoj borbi Jonatan je uspio prevariti Bakida i namamiti ga u zamku, sa Simonom na jednom i Jonatanom na drugom krilu. Vidi: I. Knjiga o Makabejcima, 9,62-67 i Židovske starine, XIII., 1.26-31.

⁹ I. Knjiga o Makabejcima 10:15-21; Židovske starine, XIII, 1.43-46.

¹⁰ I. Knjiga o Makabejcima 12.41.

¹¹ Cijelu priču o hašmonejskoj pobuni, koja je trajala trideset godina, može se pročitati u I. Knjizi o Makabejcima i knjizi Josipa Flavija Židovske starine, knjiga XII. i XIII.

Piše:
Barry Strauss, Chabad.org

Početak zapadne civilizacije

Hanuka je osmodnevni židovski praznik koji se slavi svake godine. Ali, ujedno Hanuka predstavlja i početak Zapadne civilizacije. Ne židovske civilizacije, koja je već u vrijeme prve Hanuke u 2. st. pr.n.e. bila drevna, ne ni helenske civilizacije, koja je također bila vrlo stara, nego susreta Zapada s judaizmom, razuma s otkrivenjem, Atene s Jeruzalemom. Sve je to počelo s Hanukom.

“Čovjek”, rekao je stari grčki filozof, “je mjera svega”. Biblija se s time ne slaže: “strah B-žji,” kaže ona, “je početak mudrosti.” Tko je u pravu? U samom srcu Zapada nalazi se velika debata o B-gu i čovjeku. Od Sinaja do Babilona, od lavova do križara, od vjerskih ratova do Doba razuma – i revolucija, od Staljina do Ivana Pavla II, od eugenike do uvjerenja da je život svet i od globalizma do uvažavanja svake pojedine države – čak i Izraela! – to ostaje središnje pitanje. Atena i Jeruzalem i dalje su ono što su i bili, sukobljeni dvojinci Zapada.

Hanukom obilježavamo čudesnu pobjedu u ratu 167 pr.n.e.. Grčko-makedonsko kraljevstvo, sa središtem u današnjoj Siriji, pokušalo je židovsku vjeru staviti izvan zakona u njezinoj vlastitoj domovini, u Judeji, te je zamijeniti helenističkom kulturom. Mnogi su Židovi pristali uz taj cilj. Ali, tome se ne treba čuditi ako znamo da je helenizam bio izuzetno privlačan.

Činilo se da je helenizam savršen. Bio je moderan, sofisticiran i intelektualno zadovoljavajući. Obećavao je bogatstvo, zdravlje i glamur. Predstavljao je ulaznicu u carsku kulturu, nudio mogućnost razmišljanja na velikoj skali.

Judaizam je zauzimao suprotnu stranu ljestvice. Bio je star, malen i siromašan. Nije imao carstvo, nije imao ništa što bi mogao ponuditi osim vjere, povjerenja, ljubavi i snage. Ali, kako se pokazalo, upravo to je ono bez čega ljudsko srce ne može.

Stoga se i dogodilo čudo. Mala grupica ljudi, nepokolebljive vjere, porazila je carstvo.

Naravno, za to postoji i razumno objašnjenje; ono uvijek postoji. “Sirijsko-grčka država bila je u padu”. “Židovske linije komunikacije bile su kraće”. “Bili su umjetnici gerilske taktike”. “Grci su se preračunali”. “Judeja i tako nije bila vrijedna kostiju grčkih vojnika”. Ako su vam racionalna objašnjenja dovoljna, slobodno izaberite ono koje vam se najviše sviđa.

Ali, ako mislite da “srce ima svoje razloge o kojima razum ništa ne zna”, ako mislite da je život više od pukog spoja čestica, ako poštujete znanost ali ju ne obožavate – ukratko, ako sumnjate da je čovjek B-g, onda se divite svjetlu čuda koje gori u danima zime.

Izabrala i prevela: Dubravka Pleše

Staro-novi projekt Bejahada: Židovska kultura u Europi

studeni 2014.: Sarajevo / Zagreb

Onedavna, ali u već prihvaćenoj tradiciji, Židovska kulturna scena BEJAHAD svoje atraktivne međužidovske regionalne susrete i nadalje organizira u Zagrebu i u gradovima izvan Hrvatske. Ova praksa zamjenjuje donedavnu, kada su se Bejahadove priredbe odvijale isključivo u hrvatskim jadranskim gradovima, kamo su tijekom jednoga tjedna trajanja manifestacije dolazili brojni gosti, i kao izvođači i kao publika. Sada Bejahad ide u goste i goste dočekuje u Zagrebu.

Velika sinagoga, Budimpešta

Sarajevo

Gostovanje židovske kulturne scene Bejahad u sklopu projekta „Židovska kultura u Europi-Zagreb“ ostat će upamćeno kao iznimno vrijedno iskustvo.

Jedan od najistaknutijih intelektualaca u Hrvatskoj Slavko Goldstein održao je predavanje o Židovima u Zagrebu kroz vrlo slikovit pregled događaja od prvih doseljavanja, zlatnog razdoblja integracije ranih tridesetih godina do Holokausta i stradavanja zajednice te današnjih napora da se revitalizira život u židovskim općinama.

U svojem uvodnom govoru dr. Vladimir Šalamon istaknuo je značenje suradnje između svih židovskih zajednica u regiji i razmjenu iskustava kako bi našle svoj put u budućnost.

Poznata novinarka i publicistkinja Vlasta Kovač dala je izvrstan pregled, kronologiju časopisa Omanut odnosno Novi omanut uz zahvalnost glavnom uredniku Branku Poliću za njegov nenaplativ trud i znanje. Vijest o njegovoj smrti sve nas je ražalostila, jer Branko je bio neprocjenjivo vrijedan znalac svih mogućih podataka, uz to duhovit na njemu svojstven način i vjeran i dobar prijatelj.

Gospodin Branko Lustig i Nataša Popović govorili su o djelovanju Festivala tolerancije, a prikazan je i dokumentarni film o govoru mržnje u medijima koji je na sve ostavio težak dojam. No navečer je zahvaljujući neiscrpnom talentu kompozitora Alfija Kabilja održan koncert za pamćenje. A svi i gosti i domaćini uživali su u divnoj izložbi fotografija Davora Golla koje svjedoče o životu Židovske vjerske zajednice Bet Israel.

Jasminka Domaš govorila je iskustvu manjinskog pisca, o okvirima koji su ponekad postavljeni upravo zato da bismo ih naučili svladati i micati, povezujući ono specifično s globalnim.

Dani Mađarske židovske zajednice u Zagrebu

U trodnevnoj manifestaciji održanoj u posljednjem tjednu studenoga 2014. godine, organiziranoj s Mađarskim institutom Balassi i njegovim ravnateljem dr. Dinkom Šokčevićem, šira zagrebačka publika je imala mogućnost upoznati više aspekata mađarske židovske zajednice, njezina kulturnog nasljeđa i suvremenosti. Prvog dana, u utorak 25. studenoga, u dupkom punoj sinagogi Bet Israela održana su dva predavanja. U prvome je Agnes Dadon slikom i riječju približila zagrebačkoj publici, židovskoj i nežidovskoj, kako je organiziran

Sinagoga, Bratislava

Pred početak manifestacije, Bet Israel

život suvremene mađarske židovske zajednice, od 1945. godine do danas. Drugo predavanje održao je međunarodno afirmirani profesor arhitekture i specijalist za povijest istočnoeuropske sinagogalne arhitekture dr. Rudolf Klein, koji je prikazao presjek sinagogalne arhitekture u mađarskim krajevima. Profesor Klein je i drugoga dana manifestacije, u srijedu 26. studenoga, u Institutu Balassi održao vrlo zanimljivo i dinamično predavanje, vodeći posjetitelje hodom od eksponata do eksponata na otvorenju izložbe *Sinagogalna arhitektura u srednjoistočnoj Europi 1782.-1944.* Izložba, koju su priredili Kulturno društvo mađarskih Židova i Društvo arhitekata Mađarske, ostaje otvorena za javnost do 9. prosinca 2014. (posjet je besplatan). Posljednjega dana trodnevne manifestacije, u četvrtak 27. studenoga, zagrebačka publika je uz slobodan pristup bila počašćena koncertom *Budimpeštanskog klezmer-orkestra*. Koncertna dvorana u Muzeju Mimara zabilježila je neviđen broj posjetitelja, židovskih i, većinom, nežidovskih: pola sata prije početka sva su sjedeća mjesta bila zauzeta, a publika je i dalje pristizala u takvom broju da do početka koncerta mjesta gotovo više nije bilo ni za stajanje. Izvođači su više nego opravdali očekivanja, za što ih je publika nagradila ovacijama. Od fortissima do pianissima i ponovo do fortissima vjerno su prenijeli radost i tugu, smijeh i plač židovskih predaka, goleme jidiš-zajednice od više milijuna pripadnika koja je zauvijek zbrisana Holokaustom. Visoko umjetničko ostvarenje i velika ljudska predanost članova ansambla svojoj tradiciji oživjela je ovu izgublenu židovsku i europsku kulturnu dragocjenost barem u ovoj jednoj, trajno dojmljivoj noći.

J.K., J.D.

Predsjednik Bet Israela dr. Vladimir Šalamon otvara manifestaciju

Predavanje o sinagogama prof. dr. Rudolfa Kleina

Pred početak koncerta, Muzej Mimara

Muzej Mimara, koncert klezmer glazbe

Muzej Mimara, koncert klezmer glazbe

Otvaranje izložbe o sinagogama, Institut Balassi

Otvaranje izložbe o sinagogama, Institut Balassi

Bejihad u Sarajevu, izlaganje Jasminke Domaš

Piše:
Julija Koš

Nastanak mađarske židovske zajednice i život do Holokausta

Uz izložbu Rudolfa Kleina *Sinagoga arhitektura u srednjoistočnoj Europi 1782.-1944.*

u Institutu Balassi, studeni/prosinac 2014.

Arheološki nalazi upućuju na manju nazočnost Židova na budućim mađarskim područjima - u pokrajinama Panoniji i Daciji - već u doba rimskih legija, oko šest stoljeća prije prodora u te krajeve mađarskih plemena s istoka. Međutim, židovska tradicija spominje Židove u Mađarskoj tek od druge polovine 11. stoljeća, kada su se tamo doselili iz Njemačke, Češke (Bohemije) i Moravske. Poznato je da ih je krajem 11. stoljeća kralj Koloman zaštitio od sudionika križarskih vojna, koji su ih napadali. Židovi su se nastanili samo u biskupskim gradovima, s obzirom da su se u njima razvijale gradske zajednice u čiji život su se mogli uključiti. U okolnostima bliskosti građana u zajedničkom životu, Crkva je 1092. zabranila mješovite bakove kršćana sa Židovima, a uz to je i zabranila Židovima rad na kršćanske blagdane.

Tijekom 12. stoljeća Židovi su počeli zauzimati utjecajna mjesta u gospodarstvenom životu. Da bi se to ograničilo, plemstvo je 1222. izdalo 'Zlatnu bulu', čiji je jedan članak zabranio postavljanje Židova na određena vodeća mjesta i davanje Židovima plemićkih titula. U borbi za prevlast s crkvenim vlastima, kralj Bela IV. je prvi legalizirao položaj židovske zajednice povlasticama koje im je zajamčio 1251., sličnim istodobnima u susjednim zemljama. Crkva je odgovorila 1279. saborom u Budimu, koji je Židovima zabranio unajmljivanje zemlje i naredio nošenje prepoznatljivoga židovskoga znaka na odjeći, slijedeći time odredbe Četvrtoga lateranskog sabora

(1215.), koji je to propisao za sve kršćanske zemlje. No pod kraljevim utjecajem, ni jedna od tih dviju odredaba nije se strogo primjenjivala.

Razmjerno miran srednjovjekovni život narušila je sredinom 14. stoljeća europska epidemija *crne smrti*. Jedna od posljedica epidemije - za koju se diljem Europe optuživalo Židove, u iskrenome uvjerenju da su oni svojim upornim odbijanjem krštenja izazvali Božji gnjev - bila je i prvi izgon Židova s mađarskih područja, 1349. Godine 1360. naređen je potpuni izgon, no već četiri godine kasnije dopušten je Židovima povratak, premda uz neka ograničenja. Godinu dana kasnije kralj je uspostavio položaj 'židovskoga suca', na koji bi se imenovalo jednoga od vodećih Židova, a on bi odlučivao u pitanjima oko židovske imovine, određivanja i prikupljanja poreza, predstavljanja židovske zajednice pred vlastima i u zaštiti prava njezinih pripadnika. Tijekom 14. stoljeća najistaknutija mađarska židovska zajednica bila je ona u Szekesfehervaru (njemački Stuhlwiessenburg), čiji su vođe upravljali svim židovskim pitanjima u zemlji, no tijekom 15. stoljeća vodeću ulogu je zauzeo Budim, u kojemu su se naselili i Židovi prognani iz drugih zemalja.

Malo je poznato o duhovnome životu židovskih zajednica tijekom srednjega vijeka. Svakako, bile su malobrojne, a duhovni život siromašan u usporedbi s onim u drugim, razvijenijim zemljama. Prvi rabin ugledan i izvan zemlje, Izak iz Tyrnaua (Trnave), koji je živio na prijelazu 14. u 15. stoljeće, u uvodu u svoju knjigu *Sefer haminhagim (Knjiga o običajima)*, opisuje bijedne uvjete u Mađarskoj za studiranje židovske religijske literature. U doba vladavine kralja Matijaša Korvina (1458.-1490.) položaj židovske zajednice zabilježio je bitno poboljšanje, neovisno njegovoj potpori samostalnim gradovima, u kojima je većina stanovnika bila neprijateljski raspoložena prema Židovima, kao suparnicima u gospodarstvu.

Tada Europom vrlo proširena «krvna» optužba pripisivala je Židovima ubojstva kršćana, najčešće dječaka, radi donbivanja kršćanske krvi za njihove navodne mračne obrede. Dva i pol stoljeća nakon što se ova predrasuda počela širiti iz Engleska, doprla je i do mađarskih krajeva, te je u Tyrnauu (Trnavi) 1494. godine na lomači spaljeno šesnaest Židova, a diljem pokrajine su se podigli protužidovski neredi i nasilje. Gospodarstveni položaj židovske zajednice se pogoršao, a u sudsku praksu je uvedena ponižavajuća zakletva *na židovski način*, koja se u tim krajevima zadržala sve do sredine 19. stoljeća. Kralj Ladislav (vladao 1490.-1516.) je poništio sve dotadašnje

dugove kršćana prema Židovima, ali je pretendent na Ladislavovo mađarsko kraljevsko prijestolje, car Maksimilijan I., ponovo stavio Židove pod izravnu zaštitu vladara. Početkom 16. stoljeća protužidovski nemiri i nasilje zahvatili su Pressburg (Bratislavu) i Budim, dijelom i kao posljedica devalvacije vrijednosti novca i povećanja poreza koje su radi prikupljanja sredstava za rat protiv nadirućih Turaka pokrenula dvojica 'dvorskih' Židova: ravnatelj kraljevske kovnice i kraljevski rizničar. Turci su 1526. privremeno osvojili Budim, a kada su se povukli, dio Židova se povukao s njima i naselio na Balkanu, gdje su utemeljili kasnije značajne zajednice.

Trajniju pozitivnu promjenu donijela je ponovna, dugotrajna turska okupacija 1541.-1686., koja je središnje dijelove Mađarske uključila u Osmansko Carstvo, u kojemu su životne okolnosti za Židove općenito bile dosta povoljne. Obnovila se zajednica u Budimu, koja će tijekom 17. stoljeća postati jednom od najistaknutijih židovskih zajednica u Carstvu. U takvim političkim okolnostima se u do tada posve aškenasku zajednicu počinju useljavati i Sefardi iz Male Azije i s Balkana, čiji su predci godine 1492. bili prognani iz Španjolske.

U onome dijelu Mađarske koja je ostala pod Habsburgovcima, mržnja protiv Židova je rasla. Godine 1529., nakon krvne optužbe u mjestu Bazinu, spaljeno je na lomači trideset Židova, a ostali su izgnani iz grada. Također su izgnani iz Pressburga (Bratislave), Ódenburga (Soprona) i Tyrnaua (Trnave), no samostalni velikaši iz tih krajeva zapadne Mađarske prognanima su zajamčili zaštitu. Početkom 18. stoljeća habsburška vlast se proširila na većinu Mađarske. Popis stanovništva iz 1735. zabilježio je 11.600 Židova, no zapravo ih je bilo mnogo više, s obzirom da su u to doba nastala brojna kretanja u okviru židovskoga pučanstva: stare zajednice su gotovo nestale, a nastajale su nove, kao temelj buduće moderne židovske zajednice u Mađarskoj. Samo malen dio onodobnih Židova bio je rođen u Mađarskoj, većina ih je došla iz Moravske, a manji broj i iz Poljske. Većina ih se bavila pokušarenjem i sitnom trgovinom, a zbog neprijateljstva građana živjeli su u selima. U doba četrdesetogodišnje vladanja carice Marije Terezije (1740. - 1780.), stanje se pogoršalo. Već četiri godine nakon njezina dolaska na prijestolje, 1844., židovskim zajednicama je određena *tolerancijska taksa*, odnosno porez na boravak, koja je s početnih 20.000 guldena tijekom stoljeća i pol do početka 19. stoljeća narasla na 160.000, a morala se plaćati sve do sredine 19. stoljeća.

Vladavina nasljednika Marije Terezije, Josipa II., bila je najava nestanka feudalnoga društvenog sustava i nastanka modernoga doba. Njegovim *Patentom o toleranciji*, proglašenim 1781., Židovima su zajamčena mnoga građanska prava, a među njima je od 1783. bilo i pravo na naseljavanje u kraljevskim gradovima. Nekoliko godina kasnije, 1787., u Mađarskoj je već zabilježen boravak 81.000 Židova.

U prvoj polovini 19. stoljeća nove društvene okolnosti su pogodovale raspravama s pretežno pozitivnim rezultatima o davanju Židovima građanskih prava, no revolucionarni događaji iz 1848., u kojima je sudjelovalo i mnogo Židova, doveli su do nametanja židovskim zajednicama zajedničke kazne u visini 2.300.000 guldena (kasnije smanjeno na milijun). Polovinom 19. stoljeća Židovi su i dalje bili podvrgnuti brojnim ograničenjima u građanskim pravima: za vjenčanje im je bila potrebna posebna dozvola, na sudu su se morali zaklinjati ponižavajućom zakletvom *na židovski način*, nisu mogli posjedovati nekretnine niti birati mjesto nastanijavanja ili se baviti određenim zanimanjima.

I pored zajedničkoga položaja u odnosu na državu, u okviru zajednice pokazivale su se velike razlike u više cjelina. Dio zajednice u sjeverozapadnim okruzima države prispio je iz Austrije, Njemačke i Moravske, među sobom su govorili njemački ili zapadnom varijantom jidiša, a nastanili su se u dvojneme, naglo narastajućem gradu Budimpešti. Dio zajednice u sjeveroistočnim okruzima pripadao je hasidskoj religijskoj struji iz Galicije i govorio samo istočnom varijantom jidiša.

Uz te razlike u krajevima iz kojih su potjecali, mađarsko židovstvo je bilo podijeljeno u dvije skupine i u odnosu na religijski život: pristalice modernizma i pristalice ortodoksije. Početkom stoljeća je osnovana strogo ortodokсна zajednica, pod vodstvom Mošea Sofera iz Pressburga (Bratislave), središta mađarske ortodoksije i mjesta čija je *ješiva* (rabinska akademija) postala najutjecajnija srednjoeuropska ortodokсна *ješiva*. Proučavanje židovskih religijskih spisa se veoma raširilo, a pojavilo se i mnoštvo knjiga i periodike s tog područja, Najznamenitiji autori uz Mošea Sofera bili su njegov sin Abraham Samuel Benjamin i unuk Simha Bunem Sofer, te Juda Aszód, Aron David Deusch i Solomon Ganzfried. Djelovali su, osim u Pressburgu, u Galanti, Eisenstadtu, Papi, Husztu (Khustu) i Szatmaru (Satu-Mareu). Premda također ortodoksan, hasidski pokret, koji se proširio i ostvario jak utjecaj

na sjeveroistoku države, donosio je neke osobitosti, drukčije običaje i način života od ortodoksne struje iz Pressburga. U doba Soferova djelovanja već je bilo razvijeno zanimanje za trajni odlazak u Erec Israel (Zemlju Izraelovu), te je nekoliko njegovih učenika sredinom 19. stoljeća našlo mjesta među vodećim uglednicima u *jišuvu* (židovskoj zajednici u staroj domovini prije osnutka moderne Države Izrael).

No kasniji politički cionistički pokret za povratak Židova u Zemlju Izraelovu u Mađarskoj je stekao tek malen broj pristalica, prije svega ih je bilo među studentima i intelektualcima, te nešto među ortodoksnim vjernicima. Većina ortodoksnih bila je protiv cionističke ideje, slažući se u tome s reformiranom zajednicom, u kojoj cionistička ideja uopće nije stekla pristalica. Reformirani religijski pokret pojavio se u Mađarskoj pod nazivom neologija (novo učenje) 1830-ih godina, pod vodstvom Arona Chorina i Leopolda Loewa, te se raširio u nekim mjestima. Krajnja reformiranost nije zaživjela u mađarskim krajevima, možda i stoga što je ortodoksni pokret reformiranome pružao žestok otpor. Nesuglasica je toliko narasla da se pod državnim okriljem 1868. morala rješavati na kongresu, na kojemu su neolozi dobili većinu glasova, te su stekli pravo odrediti organizaciju židovskih zajednica u Mađarskoj prema reformiranome pristupu. Ortodoksni su se žalili parlamentu, osobito na odredbu kongresa da u svakome mjestu smije biti samo jedna zajednica, i to neološka. Parlament je uvažio njihov zahtjev, te se 1870. ortodoksna zajednica organizirala zasebno.

Vlasti su tijekom 19. stoljeća poticale mađarizaciju među mađarskim Židovima i Nijemcima, prije svega putem prihvaćanja mađarskoga kao govornog jezika, jer je na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće tek nešto iznad polovine stanovništva u svakodnevnome životu govorilo mađarski. Židovi su godine 1840. prvi dobili pravo slobodne trgovine u Habsburškome Crastvu, a mnogi Židovi sudjelovali su 1848./9. i u ratu za mađarsku neovisnost od Austrije. Međutim, većina ograničenja u građanskim pravima za Židove ukinuta je tek 1859./60., ali nakon toga je mađarski parlament 1867. godine bez većeg protivljenja izglasao zakon o židovskoj emancipaciji. U to doba židovska zajednica u Mađarskoj je brzo rasla, podjednako zahvaljujući i prirodnom priraštaju i doseljavanju iz susjednih područja, osobito iz Galicije. Tako je broj mađarskih Židova s 340.000 u godini 1850. za samo dva desetljeća, u godini 1869., narastao na čak 542.000. U okolnostima jednakah prava i mogućnosti, mađarski Židovi su brzo

počeli zauzimati ugledne i utjecajne položaje u politici i gospodarstvu, slobodnim zanimanjima i kulturi, osobito u novinarstvu. Od sredine 19. stoljeća osobito su se isticali u trgovini i izvozu poljodjelskih proizvoda. Potkraj stoljeća, uz bankarstvo, mnogi Židovi su se počeli isticati i u ulaganju u tešku industriju, a zbog siromaštva i teškog života na selu, mnogi su napustili sela i počeli se naseljavati u gradu. Naglo se počela razvijati Pešta, dio dvojnoga glavnoga grada u kojemu su Židovi činili značajan dio stanovništva.

Istodobno, u cijeloj Monarhiji je naglo rastao antisemitizam. Od oko 1875. javio se i kao ideološki politički smjer među pripadnicima klasa koje su bile na gubitku uvođenjem kapitalističkog gospodarstva, većinom među plemstvom. Vrhunac antisemitske propagande nastao je oko slučaja krvne optužbe 1882. u mađarskome selu Tiszaeszlaru. Tamo je u travnju 1882. nestala 14-godišnja kršćanska djevojčica Eszter Solymosi. Nakon njezina nestanka počeli su se pronositi glasovi da su ju mjesni Židovi u sinagogi obredno ubili, kako bi se domogli njezine krvi i upotrijebili ju u proslavi blagdana Pesaha. Optužbama su se pridružili glavni mjesni državni dužnosnik, te zamjenik pokrajinskoga zastupnika u budimpeštanskom parlamentu i mjesni katolički svećenik, koji je u tisku objavio i članak o toj temi, neizravno optužujući Židove za obredno umorstvo. Vlasti su otvorile istragu, a istražitelji, koji su unaprijed bili uvjereni u opravdanost optužbe, istragu su proveli primjenjujući grube metode prijevare. Uspjelo im je nagovoriti Morica Scharfa, duševno nestabilnog 14-godišnjeg sina jednoga od mjesnih Židova, da pruži izmišljeno svjedočenje prema kojemu je osobno vidio kako njegov otac i drugi mjesni Židovi, u društvu nekoliko sunarodnjaka iz okolnih mjesta, u sinagogi ubijaju djevojčicu i u zdjelu sakupljaju njezinu krv. Javni tisak je opširno pratio slučaj, a židovski tisak je objavio mnogo članaka u pokušaju rasvjetljavanja istine u tom slučaju. Dječakovo svjedočenje je poslužilo da se slučaj iznese pred sud, iako su se o njegovoj upitnosti vodile i parlamentarne rasprave. Premijer Kálmán Tisza nije vjerovao u optužbe, ali se nije smio upletati u sudski sustav. Glavni državni odvjetnik, liberalno nastrojeni Sándor Kozma, protivio se podizanju pravno neosnovane optužnice, a podržao ga je i sam zastupnik državnog odvjetništva, Ede Szezyfert. No antisemitski parlamentarni zastupnik Gyözö Viktor Istóczy, pa i sam ministar pravosuđa Tivadar Pauler, doista su vjerovali u optužbu da Židovi obredno rabe kršćansku krv u svome bogoslužju.

Suđenje je održano tijekom ljetnih mjeseci 1883., u mjestu Nyeregyhazi. Obranu je blistavo vodio znameniti pisac, političar i član mađarskoga parlamenta, odvjetnik (nežidov) Károly Eötvös, čijom zaslugom je sudsko vijeće odbacilo lažno svjedočenje duševno nestabilnog dječaka. U završnom govoru državni odvjetnik je zatražio da optuženi budu oslobođeni krivnje i pušteni, te je takva presuda i izrečena za svu petnaesticu optuženih. Slučaj je ipak tek 10. svibnja 1884. okončan na vrhovnome sudu u Budimpešti, gdje je oslobađajuća presuda potvrđena. Unatoč oslobađajućim sudskim presudama u svim sudskim stupnjevima, već nakon prve oslobađajuće presude čitavu je Mađarsku zahvatio val nasilja nad Židovima, toliko snažan da su vlasti ponegdje morale proglasiti izvanredno stanje kako bi se uspjelo zaštititi Židove i njihovu imovinu. U masovnom antisemitskom političkom raspoloženju, koje je nakon suđenja predvodio zastupnik Istóczy, nastala je čak i zasebna antisemitska stranka, koja je na parlamentarnim izborima 1884. osvojila sedamnaest mjesta, dok istodobno odvjetnik obrane, liberalni kandidat Eötvös, koji se također kandidirao u parlament, nije bio izabran. Godine 1904. on je objavio knjigu o suđenju (drugo izdanje je tiskano 1968.).

Val antisemitizma nije se smirio ni 1886., četiri godine od početka slučaja i dvije godine nakon oslobađajuće presude vrhovnoga suda za svu petnaesticu optuženika u tom slučaju krvne optužbe. Otkrivajući duboko ukorijenjen iracionalni osjećaj mržnje u narodu, slučaj se čak razvio u osobito teško nasilje i u daljnje lažne optužbe prema Židovima. U godini u kojoj su optuženici oslobođeni, organizirala se skupina od sedamnaest antisemitski usmjerenih zastupnika, koja, međutim, u parlamentu nije ostvarila utjecaj.

Dječak s psihičkim poteškoćama koji je pod pritiskom lažno optužio svoga oca i druge Židove doživio je nakon suđenja tešku duševnu krizu. Neko vrijeme je s roditeljima živio u Budimpešti, zatim je u Amsterdamu živio u tradicijskoj židovskoj obitelji i zaposlio se. Godine 1927. objavljeni su njegovi memoari pod naslovom *Egyenlőség*. Pisca Arnolda Zweiga je ovaj slučaj krvne optužbe nadahnio za roman *Ritualmord in Ungarn* (1914.). Godine 1966. u Budimpešti je mladi mađarski povjesničar Sándor Hegedüs objavio monografiju o suđenju, u kojoj navodi da je pri istraživanju posjetio selo u kojemu je sve započelo, te je sa žaljenjem ustanovio da stariji seljani još uvijek gaje 'negativne uspomene' prema Židovima.

Prema kraju 19. stoljeća javilo se u glavnome gradu, osobito među židovskim višim društvenim slojevima, sve više pokršćavanja i mješovitih brakova s kršćanima, a oko 1900. godine se 72 posto mađarskih Židova izjašnjavalo kao Mađari po narodnosti. Međutim, kada je 1895. židovska religija zakonski izjednačena s katoličkom i protestantskom, katolička strana je pružila jak otpor, uspijevajući tri puta odgoditi ratifikaciju zakona. Na prijelazu u 20. stoljeće *Katolička narodna stranka* je preuzela vodstvo u antisemitizmu, suprotstavljajući se prije svega liberalizmu i socijalizmu, kojega je izjednačavala i povezivala sa židovstvom, te je žestoko napadala židovske intelektualce i njihov navodno razorni utjecaj. Reakcija sa židovske strane bila je izravnija i snažnija nego 1880-tih, kada se na val antisemitizma odgovaralo tek polemičkim tekstovima.

Godine 1910. zabilježeno je u Mađarskoj 910.000 Židova ili šest posto od ukupnoga stanovništva, od toga u Budimpešti 203.000 ili čak 23 posto – gotovo četvrtina stanovnika glavnoga grada bili su Židovi. Uza sav i prigušeni i otvoreni antisemitizam sredine, u politički povoljnim okolnostima čak su 55-60 posto svih mađarskih trgovaca bili Židovi, kao i 49 posto pripadnika medicinskih struka, po 45 posto građevinskih poduzetnika i pravnika, po 13 posto samostalnih obrtnika i vlasnika velikih i srednjih zemljišnih posjeda. U umjetnosti i književnosti Židovi su bili zastupljeni s 26 posto, a među novinarima s čak 42 posto. Ovi visoki postotci su zabilježeni samo u raznim samostalnim zanimanjima, jer se tvrdokorni društveni antisemitizam odražavao u tek neznatnom postotku Židova zaposlenih u to doba u javnim službama. Ipak, bio je to vrhunac u židovskoj povijesti u mađarskim zemljama, jer, unatoč svim zaprekama, mađarski su se Židovi duboko i snažno osjećali sastavnim dijelom mađarske zajednice.

Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije zbog poraza u Prvome svjetskom ratu, dvije trećine dotadašnjega mađarskog područja su Trianonskim mirovnim ugovorom iz 1920. pripale drugim državama sljednicama, te se na bitno smanjenome području nekadašnje mađarske države broj Židova također smanjio na pola, tada na 473.000. Najveća središta ortodoksnih zajednica pripala su drugim zemljama sljednicama Monarhije, čime se, uz ukupni broj, promjenio i omjer unutar religijske podjele zajednice: neološkoj zajednici je pripadalo 65 posto mađarskih Židova, ortodoksnoj 29 posto, a neopredijeljenima pet posto. Nakon ratnih stradanja, u Mađarskoj je 1919. revolucijom na vlast došao komunistički režim,

u kojega je na visokim položajima bilo uključeno i mnogo Židova, na čelu s Bélom Kunom. Komunistički 'crveni' režim je okončan 'bijelim terorom', u kojemu je život izgubilo i oko 3000 Židova. Premda se stanje uskoro stabiliziralo i *bijeli teror* prestao, vladina politika je ostala otvoreno antisemitska. Na čelo države je kao namjesnik stupio general Miklos Horthy, koji je omeo kralja Karla IV. u ponovnom zauzimanju prijestolja. Sve do 1944. Horthy je ostao na tom čelnome državničkom položaju, nekada s više, nekada s manje stvarne političke moći, dok je antisemitska politika vlade istodobno postala bitno grublja. Već 1920. godine je na pet posto - prema tadašnjem postotku Židova u mađarskome, tada golemom većinom seljačkome stanovništvu - određen *numerus clausus* (ograničenje postotka) za upis židovskih studenata. Upravo je mađarska bila prva država, u nizu zemalja koji ju je slijedio, čija je vlada nakon Prvoga svjetskog rata uvela *numerus clausus* za židovske studente. No stanje se uskoro počelo postupno popravljati, te su 1928. donekle smanjena ograničenja upisa Židova na sveučilišta. Rabini Immanuel Loew, kao predstavnik neološke religijske struje, i Koppel Reich, kao predstavnik ortodoksne struje, zauzeli su u parlamentarnome Gornjem domu mjesta jednakopravna s predstavnicima drugih vjerskih zajednica. Unatoč tome kratkotrajnom popravljaju stanja, broj Židova je tijekom 1920-ih i dalje opadao, te ih je 1930. u Mađarskoj živjelo 444.567, a broj je tijekom sljedećega desetljeća i dalje opadao. Ipak su Židovi još i 1940. posjedovali 40 posto imovine u Budimpešti, zaradene i oplodene tijekom više 'dobrih' desetljeća pred Drugi svjetski rat.

Rat i predratna događanja donijeli su preokret, ali je, unatoč svim pritiscima i uskrati dotad stoljećima postojećih građanskih prava, stanje mađarskih Židova sve do njemačke okupacije u ožujku 1944. bilo značajno bolje nego u okupiranim zemljama i u drugim zemljama suradnicama nacističkog režima. Premda se ono znatno pogoršalo već golemim valom europskog (posebice istočnoeuropskog) antisemitizma s kraja 19. stoljeća, tek u predvečerje Holokausta mađarski Židovi su osjetili puni nagovještaj progona koji ih je očekivao od proljeća 1944. Premda je Mađarska doista pružala otpor u izručenju «svojih» Židova ubilačkim nacistima, mađarska je židovska zajednica već prije početka Holokausta na mađarskom tlu dovedena gotovo do ruba istrebljenja samim mjerama mađarskog režima protiv Židova.

Stanje se iznenada bitno pogoršalo jačanjem i dolaskom na vlast krajnje desnice, koja je uzor i

uporište nalazila u njemačkim nacističkim krugovima. U nemirnim 1930-im godinama sam je namjesnik Horthy, koji se do tada nije miješao u vladine mjere, preuzeo odlučniju ulogu. Usprkos oštrom protivljenju oporbe, u mađarskome parlamentu je - pod utjecajem nacističkih zakona u Njemačkoj - pritiskom s političke desnice 1938. prihvaćen *Prvi židovski zakon*, koji je kao Židove odredio i sve kršćane židovskoga podrijetla koji su se pokrtili nakon 1919. godine. Zakonom je istodobno na 20 posto ograničen broj Židova koji smiju biti zaposleni u slobodnim zanimanjima, trgovinskim i proizvodnim poduzećima i u upravi. Sljedeće godine izdan je i *Drugi židovski zakon*, koji je Židovima smanjio politička prava i bitno proširio rasnu definiciju Židova, te je njime oko 100.000 kršćana (pokrštenih Židova i njihove djece) obuhvaćeno odrednicom židovske rase. Istodobno, zakon je smanjio dopušteni broj Židova u gospodarstvenom djelovanju s 20 na pet posto, čime je 250.000 mađarskih Židova prekonoć izgubilo izvor životnih prihoda. Premda se već nakon *Prvoga židovskog zakona* gotovo 5000 Židova pokrtilo u beznadnome pokušaju izbjegavanja protužidovskih mjera, brojni su bili i oni već asimilirani i pokršteni Židovi koji su se zbog ogorčenosti u takvim okolnostima vraćali židovskoj religiji i tradiciji. Cionizam je ponovo jačao, te je rastao broj iseljenika u Erec Israel i druge zemlje.

Broj mađarskih Židova narastao je potkraj 1930-ih godina, ali samo administrativno: zbog političkih promjena nastalih pomicanjem granica, odnosno ponovnim širenjem Mađarske na područja koja je zauzimala do mirovnoga ugovora nakon Prvoga svjetskog rata. Aneksijom južne Slovačke (Felvidék), u studenome 1938., obuhvaćeno je i daljnjih 78.000 Židova, a još 72.000 iz čehoslovačke Podkarpatske Rutenije dospjelo je pod mađarsku upravu mađarskim prodorom u te krajeve u ožujku 1939. I rumunjska Transilvanija predana je Mađarskoj u kolovozu 1940., zajedno s njezinim 149.000 Židova. U travnju 1941. je od Jugoslavije pripojeno područje Bačke, s još oko 20.000 Židova. Tako je u travnju 1941. od ukupno nešto manje od petnaest milijuna mađarskih građana, Židova bilo 745.007, ili ponovo nakratko oko pet posto; čak oko 185.000 ih je živjelo u glavnome gradu Budimpešti.

Godine 1941. je - izglasavanjem *Trećega židovskog zakona*, koji je još šire zahvatio, određujući krštene osobe daljega židovskog podrijetla kao Židove - daljnjih 58.320 osoba koje nisu pripadale židovskoj religiji zakonski proglašeno Židovima. S obzirom

da je broj kršćana židovskoga podrijetla zapravo bio i veći od toga, sredinom 1941. je ukupan broj osoba koje bi zakonski mogle potpasti pod odredbe o židovskoj rasnoj pripadnosti bio najmanje 85.000, oko deset posto ukupnog broja Židova. *Treći židovski zakon* bio je u potpunosti načinjen prema predlošku njemačkoga rasističkog zakonodavstva, odnosno takozvanih nürnberških ili rasnih zakona, te je, poput njih, Židovima između ostaloga zabranio mješovite brakove s kršćanima. Tako se do sredine 1941. protužidovskim mjerama u potpunosti obespravilo Židove u političkome, gospodarstvenome, kulturnome i društvenome, pa i osobnome životu. Tada je oko 830.000 mađarskih građana u smislu zakona bilo označeno kao Židovi.

Na vlasti je tih godina bila *Stranka mađarskoga života* (*Magyar Élet Pártja* - M. E. P.), koja je zagovarala pronacističku i antisemitsku politiku. A neke skupine izvan vladinih krugova imale su i još mnogo radikalnije programe, osobito *Mađarska stranka streličastoga križa* (*Nyilaskeresztes Párt-Hungarista Mozgalom*), koju su 1938. osnovali Ferenc Szalási i Kálmán Hubay. Stranački znak sastojao se od ukriženih strelica starih mađarskih ratnika, mađarske varijante nacističkoga kukastog križa. Ove krajnje radikalne političke struje su, prema izravnome nacističkom predlošku, građanima obećavale uvođenje društvene 'obnove' poput one u Njemačkoj i 'rješavanje židovskoga problema'. Uz novčanu potporu iz nacističke Njemačke, *Stranka streličastoga križa* je na izborima 1939. osvojila 16,2 posto glasova. Tijekom dviju sljedećih godina sve većega pritiska drugih krajnje desnih stranaka, izgubila je mnogo svojih glasača, a kao izlaz iz te svoje krize se, u suradnji s njemačkom stranom, počela se pripremati za državni udar.

U međuvremenu, položaj židovskih građana nije se gotovo nimalo popravio smjenom na vlasti, kada je krajnje antisemitskoga premijera Lászla Bárdossyja smijenio umjereniji Miklós Kállay. On je istoga mjeseca naredio oduzimanje židovske imovine i najavio čišćenje pokrajinskih područja od Židova. Postupno je objavljivao i mjere za uklanjanje Židova iz gospodarskoga i kulturnoga života. Međutim, treba znati da je ovim oštrim službenim mjerama protiv židovske zajednice premijer Kállay istodobno kupovao vrijeme za izbjegavanje krajnje nesreće: istrebljenja. S generalom Horthyjem je dogovorio da se Nijemcima pruži pasivan otpor i da se prema Židovima ne primjenjuje više od zakonski određenih teških, ali ipak ne izravno ubilačkih i istrebljivačkih mjera.

U svibnju 1940. bile su osnovane posebne židovske jedinice za prisilni rad muškaraca sposobnih za vojsku, jer Židovi su zakonom bili izopćeni i iz redovite vojne službe. Židovski muškarci u dobi za novačenje poslani su u radne skupine na istočnome bojištu, gdje je oko 14.000 muškaraca bilo podijeljeno u 10 do 12 radnih bataljuna. U studenome 1940. Mađarska je pristupila osovinskome Trojnom paktu. Tome su uslijedili prvi veći izravni židovski životni gubitci. Počeli su u srpnju 1941. kada je u Galiciju - tada pod njemačkom okupacijom - protjerano oko 20.000 Židova, mađarskih državljana iz područja koje je Mađarska anektirala od Čehoslovačke, te židovskih izbjeglica iz nekoliko susjednih država. Većinom su ih koncentrirali u Kamenec-Podolskom, gdje su ih u jesen 1941., uz pomoć mađarskih vojnih snaga, pobili SS-ovci. Ulaskom i Mađarske u rat protiv Sovjetskoga Saveza, židovske su jedinice za prisilni rad bile poslana na bojište zajedno s vojskom. Broj židovskih prisilnih radnika na istočnome bojištu narastao je na 50.000, od kojih je u povlačenju obezglavljene Druge mađarske armije pred sovjetskom vojskom, nakon njezina prodora preko rijeke Don u siječnju 1943., smrtno stradalo do 43.000 Židova.

Međutim, u preostalome, većinom preživjelome dijelu židovske zajednice trajala je tada još utemeljena nada da će se potpuno uništenje izbjeći, jer je mađarska strana u travnju 1942., kao svoje sudjelovanje u *Konačnom rješenju židovskoga problema* u Mađarskoj, njemačkoj strani obećala da će se svih 800.000 mađarskih Židova doista prisilno iseliti *na istok*, ali tek 'nakon rata'. Njemačka strana, nezadovoljna mađarskim polovičnim rješavanjem *židovskoga problema*, nakon listopada 1942. je počela činiti golem pritisak da se zakonski regulira potpuno odstranjivanje Židova iz mađarskoga gospodarstvenog i kulturnog života, te da se uvede obvezno nošenje židovskoga žutog znaka (takozvane Davidove zvijezde). Konačno je mađarske Židove trebalo u potpunosti 'evakuirati' na okupirani europski istok, što je bio prihvaćeni nacistički eufemizam za istrebljenje Židova u logorima smrti. Mađarske vlasti su i dalje odbijale deportaciju Židova, uz izgovor da bi to stvorilo nepremostive gospodarstvene teškoće, ne samo za mađarsku već i za njemačku stranu.

Istodobno, do 1943. je završeno zakonsko uklanjanje Židova iz svih javnih i kulturnih djelatnosti. Zakonska odredba o *numerusu claususu* je ograničavala njihovo sudjelovanje u gospodarstvu na šest posto - prema njihovu postotku u stanovništvu, zbog čega su poduzeća za proizvodnju hrane, dotad uglavnom u židovskome

vlasništvu, gotovo potpuno zamrla. Njemačka strana je početkom 1943. ponovo protestirala zbog nedostatno odlučnoga mađarskog postupanja, a u travnju 1943. Hitler je osobno zamjerio namjesniku generalu Horthyju zbog neodlučnosti i nedjelotvornosti mađarskoga pristupa rješavanju *židovskog problema*. No Mađari su deportacije ponovo odbili i naglasili potrebu da se čeka na 'povoljne okolnosti' za to. Njemačka strana je to točno ocijenila kao pokušaj Mađarske da se izvuče iz ratnoga stanja, u kojemu se svojedobno bila svrstala uz Njemačku, te da se Mađarska - uviđajući skori poraz Osovine - želi približiti Saveznicima. Hitler je zatim

saznao da general Horthy vodi potajne pregovore o predaji Sovjetima, što je smatrao izdajom koja bi, pritom, u savezničko okruženje zatvorila milijun njemačkih vojnika u Mađarskoj. Prije svega zbog pokušaja Horthyjeve nagodbe sa Saveznicima, ali i zbog sabotiranja mađarske vlade u provođenju *Konačnoga rješenja židovskog problema*, u Njemačkoj je odlučeno da se Mađarsku okupira. Bio je to početak najtežeg dijela Holokausta za dotad ipak barem životno uglavnom pošteđene mađarske Židove, početaki konačnog uništenja bujne mađarske zajednice kakva je tada još donedavna postojala.

Naslovna fotografija kataloga na hrvatskom jeziku izložbe prof. dr. Rudolfa Kleina Sinagoga arhitektura u srednjoistočnoj Europi 1782.-1044. (studen/prosinac 2014.)

Njemačka okupacija Mađarske započela je 19. ožujka 1944. Namjesnik Horthy je tada, radi očuvanja svoga položaja, prihvatio marionetsku, potpuno pronjemačku vladu, uz uspostavu potpunih protužidovskih mjera, uključujući i deportaciju svih mađarskih Židova 'na istok'. Do tada je već pod mađarskom vlašću na razne načine život izgubilo gotovo 63.000 ili osam posto mađarskih Židova, ali je do tada ostalo živo više od 90 posto pripadnika mađarske židovske zajednice, premda im tada već više nije bilo ostalo gotovo ništa osim samoga života. Potpuno ostvarenje nacističkog *Konačnog rješenja židovskog problema*, odnosno istrebljenje svih dostupnih Židova, nastupilo je s njemačkom okupacijom.

Već tjedan dana prije njezinog početka, 12. ožujka 1944., čelnik *Glavnoga ureda za sigurnost Reicha* (RSHA) Adolf Eichmann je započeo pripremati koncentracijski logor Mauthausen u Austriji za smještaj specijalne postrojbe (*Sondereinsatzkommando*) namijenjene izravno za likvidaciju mađarskih Židova. Prema njemačkoj naredbi, u Budimpešti je 20. ožujka 1944. osnovano osmočlano Židovsko vijeće (*Zsidó Tanács*), kao predstavničko tijelo i vodstvo židovskih zajednica. Prema uzoru iz više drugih, ranije okupiranih zemalja, ovo vijeće je trebalo poslužiti njemačkim potrebama za smanjivanje panike među židovskim stanovništvom, što je bio preduvjet za uspješne sustavne deportacije. Samo dva dana nakon početka okupacije, Eichmann je i sam došao u Budimpeštu, kamo je već dan ranije bila stigla većina članova njegove specijalne postrojbe, uz brojne visoke dužnosnike u nacističkome sustavu za istrebljenje Židova.

Marionetska mađarska vlada je uspostavljena tri dana nakon početka okupacije, a činili su ju Mađari koji su bili spremni, između ostaloga, na suradnju s nacistima u provođenju *Konačnog rješenja židovskog problema*. Izvršitelji protužidovskih mjera bila su dvojica državnih tajnika u mađarskome ministarstvu unutrašnjih poslova: László Endre i László Baky. Endre je već tijekom 1930-ih bio snažno istaknuti antisemit, a neposredno pred početak Drugoga svjetskog rata objavio je i knjigu u kojoj je 'dokazivao' da je pamfletska krivotvorina pod naslovom *Protokoli cionskih mudraca* istinita, odnosno da doista postoji židovska zavjera za osvajanje svjetske vlasti. Sve do okupacije, ovaj mađarski antisemit nije uspijevao skrenuti na sebe gotovo nimalo javne pozornosti, ali dolaskom Eichmanna u Budimpeštu otvorila mu se mogućnost ostvarenja dotad neostvarivih želja: tijekom prvoga dana deportacija mađarskih Židova on je otvorio svoj Institut za rasna istraživanja. Objavio je da je 'vlada odlučila jednom zauvijek i u najkraćem mogućem roku riješiti židovsko pitanje'.

Još nitko nije u ime nacije iskazao osudu zbog mađarskog sudionitva u zločinu ili sram zbog njega, a [mađarske] povijesne knjige su o tome ostale iznenađujuće nijeme, kaže pisac François Fejtö. U današnje vrijeme dnevno možemo pročitati i čuti zahtjeve mađarske krajnje desnice da se Židovi «isele». Ipak, Mađarska je i ona koja drukčije osjeća i djeluje: pored Međunarodnog dana Holokausta, 27. siječnja, proglasila i dan 16. travnja - dan početka velikih deportacija nakon netom nastale njemačke okupacije u ožujku 1944. - svojim nacionalnim Danom Holokausta. Ovo svjedoči o istinskom naporu mnogih da se mađarska nacija otvoreno i ozdravljujuće suoči s prošlošću svoga odnosa prema Židovima, i sjajnom i mračnom.

Spomenik žrtvama Holokausta, Budimpešta – obala Dunava, obilježava mjesto početka najvećih deportacija mađarskih Židova

U izlozima knjižara

Izabrala i pripremila: Dolores Bettini

Patrick Modiano je dobitnik ovogodišnje Nobelove nagrade za književnost.

Patrick Modiano: Mali Dragulj

Izdavač: Fraktura, Zaprešić, 2014. (2005.)

Prijevod: Latica Bilopavlović Vuković

Broj str.: 144

Kada jednoga dana na stanici metroa ugleda stariju ženu u žutom kaputu, mladoj se djevojci Thérèse učini da je to njezina majka koja ju je ostavila u djetinjstvu. Thérèse ne može zatamiti osjećaje i počinje pratiti ženu dok joj se istodobno otvaraju stare slike i rane iz djetinjstva, iz vremena dok ju je majka zvala Mali Dragulj. *Mali Dragulj* potraga je za izgubljenim, idiličnim svijetom djetinjstva, za neostvarenim snovima, za toplinom doma i majčinske ljubavi.

Patrick Modiano: Ulica mračnih dućana

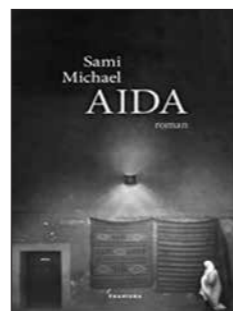
Izdavač: Fraktura, Zaprešić, 2014.

Prijevod: Ana Kolesarić

Broj str.: 192

Ulica mračnih dućana je roman u kojem se otkrivaju opsesivne teme ovoga vrsnoga romanopisca – traganje za identitetom, Drugi svjetski rat i Pariz. *Ulica mračnih dućana* roman je o potrazi za samim sobom, o želji

da se shvati neshvatljivo, da se povežu prošlost i sadašnjost. Besprijevornim stilom pričajući intimnu priču, Patrick Modiano napisao je roman o drami svakog pojedinca.

Sami Michael: Aida

Izdavač: Fraktura, Zaprešić, 2014.

Prevela s hebrejskog: Laila Šprajc

Broj str.: 320

Izraelski pisac Sami Michael (1926.) u svojim je dvadesetima morao napustiti Irak pod prijetnjom smrtne kazne zbog političke aktivnosti. U zemlju svojeg djetinjstva vraća se mnogo godina poslije u hvaljenom romanu *Aida*, koji su kritičari nazvali najboljim književnim djelom o toj podijeljenoj i uništenoj zemlji. Unatoč atmosferi blage nostalgije i odjeka tuge zbog proživljenih tragedija ovaj je roman snažna priča o ljudima koji i u najnepovoljnijim okolnostima uspijevaju zadržati ljudskost i dostojanstvo.

Ostarjeli Zaki Dali želi biti posljednji Židov u Bagdadu u eri Sadama Huseina i zbog toga je spreman na svakojake kompromise. Nazar al-Sayed, nesmiljeni došljak iz pustinje i šef tajne službe Mukhabarata, njegov je najbolji prijatelj, no Zaki unatoč tome ostaje lojalan i svojoj susjedi, mladenačkoj ljubavi Samiji. Jednog jutra, nakon cjelonoćne terevenke s Nazarom i mladim studenticama, Zaki na svojem pragu pronalazi polumrtvu mladu ženu, koju uz pomoć svog rođaka, prevrtljivog veterinara Jalila, uspije vratiti u život. Nakon zvjerstava koja je preživjela mlada je Kurdinja ostala bez dara govora, a Zaki joj nadjene ime *Aida* te oni s vremenom razvijaju povezanost, koju neće poremetiti čak ni ženidba na koju on biva prisiljen da spasi živote drugih...

Wendy Lower: Hitlerove furije

Njemice na nacističkim poljima smrti

Izdavač: Profil, 2014.

Prijevod: Iva Karabaić Kraljević

Broj str.: 268

Dr Wendy Lower je američka povjesničarka, profesorica povijesti Strasslerovog centra za Holokaust američkog sveučilišta Clark, te Sveučilišta Ludwig Maximilian u Munchenu. Ona se posebno bavi proučavanjem Holokausta, te u Münchenu vodi istraživački projekt "Njemački svjedoci Holokausta", u sklopu kojeg izučava kako su se njemački građani odnosili prema uništavanju Židova.

Čak 500 000 Njemica bezdušno je sudjelovalo u organizaciji provedbe Holokausta, pa i masovnim ubijanjima i mučenjima unutar koncentracijskih logora, ali i izvan njih. Wendy Lower u ovoj knjizi piše o tim ženama koje nisu bile sociopati s društvenih margina, nego najobičnije njemačke i austrijske građanke. One su bile majke, kućanice, učiteljice, medicinske sestre, supruge i ljubavnice muških počinitelja zločina Holokausta. Neke su ubijale ispaljivanjem metka u glavu židovskog djeteta, a druge ubrizgavanjem smrtonosnih injekcija pacijentima s psihijatrijskih odjela, treće su se bavljale nasumičnim pucanjem u zatočenike, dok je većina obavljala administrativne poslove bez kojih se Holokaust ne bi mogao odvijati takvom učinkovitošću u uništavanju žrtava.

Timur Vermes: Opet on

Izdavač: Fokus komunikacije, Zagreb, 2014.

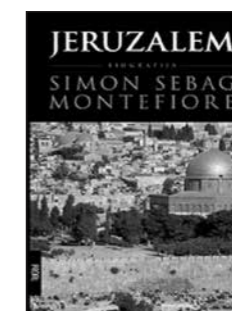
Prijevod: Slava Žura

Broj str.: 328

On je opet tu – ali što bi nam Adolf Hitler još mogao prirediti? Ova će gorka satira to jednostavno propitati tako što će ga ponovo oživjeti u današnjem Berlinu. Ona nas stoga već od prve stranice tako bolno pogađa, jer njezin je protagonist pravi Hitler. Ne onaj komični Hitler s televizije, ni onaj holivudski silnik, nego čovjek koji je svoju okolinu analizirao na svoj vlastiti način. Onaj koji ljudske slabosti zapaža u trenu i nadasve oštroumno. Onaj koji nepogrešivo slijedi svoju logiku i koji je zadržat, ali ne lud.

Ova knjiga o putovanju Adolfa Hitlera s puste ledine iz središta Berlina, preko kioska i turske čistionice, pa do njemačke televizije, jednako je toliko pakosna koliko i perfidna, jer čitatelj samoga sebe zatekne kako se sve manje smije Hitleru a sve se više počinje smijati zajedno s njim.

Smijati se skupa s Hitlerom – je li to u redu? Je li to uopće dopušteno?

Simon Sebag Montefiore: Jeruzalem

Izdavač: Profil, Zagreb, 2014.

Prijevod: Mijo Pavić

Broj str.: 640

Jeruzalem, univerzalni grad, glavni grad dvaju naroda i hram triju vjera; krunski dragulj carstava, mjesto Sudnjeg dana i današnje poprište sukoba civilizacija. Od kralja Davida do Baracka Obame, od rođenja židovstva, kršćanstva i islama do izraelsko-palestinskog sukoba, ovo je epska povijest 3000 godina vjere, pokolja, fanatizma i suživota.

U čudesnoj priči Simon Sebag Montefiore otkriva ovaj vječno promjenjivi grad u mnogim njegovim inkarnacijama, oživljavajući svaku epohu i svaki lik. Jeruzalemov je biografija ispričana ratovima, ljubavnim pričama i otkrivenjima muškaraca i žena - kraljeva, carica, proroka, pjesnika, svetaca, osvajača

i kurtizana koji su stvarali, uništavali, zapisivali i vjerovali u Jeruzalem.

Max Blecher: Dogadaji iz neposredne irealnosti

Izdavač: Edicije Božičević,
Zagreb, 2014.

Prijevod: Ana Brnardić, Adrian
Oproiu

Broj str.: 132

Max Blecher je u kontekstu srednjoeuropske književnosti prepoznat kao jedan od važnijih pripadnika europske moderne, stavljen uz bok Bruni Schulzu, Franzu Kafki, Robertu Walseru, Robertu Musilu. Ovo je prvo hrvatsko izdanje toga pisca.

Alexander Waugh: Kuća Wittgenstein

Izdavač: Vuković & Runjić,
Zagreb, 2014.

Prevela: Maja Šoljan

Broj str.: 384

Priča o čuvenoj, ni po čemu običnoj obitelji. Cijena koju su platili Wittgensteini, jedna od najmućnijih židovskih bečkih obitelji s početka XX. Stoljeća, velika je: dva svjetska rata nisu ih lišila samo njihova neizmjerena bogatstva, već, u slučaju dva najglasovitija člana, filozofa Ludwiga i pijanista Paula, domovine i – desne ruke! *Kuća Wittgenstein* Alexandera Waugha pripovijeda priču o jednoj nimalo običnoj obitelji, u kojoj se bogatstvo, genijalnost i snaga karaktera prepliću s ludilom, tragedijama i pijanim hodom povijesti, koja nije štedjela nikoga.

Jonathan Margolis: Uri Geller superšpijun CIA-je?

Izdavač: Planetopija, Zagreb,
2014.

Preveo: Željko Duvnjak

Broj str.: 256

Fascinantni podaci iz tajnog života čovjeka koji je zapanjio svijet svojim navodnim mentalnim sposobnostima. Uri Geller već desetljećima zbunjuje svijet. Je li samo prevarant, šarmantni zabavljač i spretan mađioničar ili doista ima posebne mentalne sposobnosti? Autor, istraživački novinar Jonathan Margolis, sugerira nam da obavještajne službe raznih zemalja nisu imale ovu dvojbu, jer je Uri Geller na osobit način sudjelovao u zakulisnim igrama hladnoratovskog doba, a postoje ozbiljne indicije da je i danas aktivan u borbi protiv terorizma. U prilog tome govore dokumenti bivših visokih službenika i znanstvenika CIA-e, koje je proučio. Raskrinkava razne zablude, otkrivajući između ostaloga da je Geller bio rigorozno testiran i da su njegove sposobnosti potvrdili neki od najvećih svjetskih znanstvenika.

Georges Perec: Život način uporabe

Izdavač: Meandarmedia, Zagreb,
2014.

Prijevod: Vanda Mikšić

Br. str.: 663 str.

Zamislivši jednu parišku zgradu u presjeku, uklonivši joj fasadu, zavirio je u svaku pojedinu prostoriju – od onih podrumskih do mansardnih - minuciozno je opisujući i pripovijedajući o njezinim stanarima, prisutnima ili odsutnima, sadašnjima ili bivšima, najvjerojatnije priče u širokom rasponu od krimića do parodije. Jednu od glavnih pripovjednih niti ovih

“romana”, kako sam autor naziva ovu svojevrsnu inačicu “putovanja oko svijeta”, čini priča o bogatašu koji je život posvetio izradi akvarela ...

Jirí Kratochvil: Laku noć, slatko sanjajte

Izdavač: Disput, Zagreb, 2014.

Prijevod: Katica Ivanković

Broj str.: 296

Najveći moravski grad Brno teško je ranjen posljednjih dana Drugog svjetskog rata. Iscrpljujućim bombardiranjima pretvoren je u ruševinu, bez vode, struje, hrane, prepun beskućnika i leševa. Za neke četvrti još se vode borbe iako su Rusi već zauzeli velik dio grada, gleda se u nebo i očekuje pomoć od Amerikanaca, a umjetnine i nakit prodaju se za komad špeka u kolodvorskoj hali, odakle na putešestvije po gradu kreću tri junaka i jedna, valjda, mačka. Židovski mladić koji je uspio izbjeći koncentracijski logor vraća se sa sela, gdje je izbjegao rat, svojoj kući, znajući da mu je obitelj pobijena, a dva Brnjaka, jedan *dotepenac* napola Finac napola Rus, i rođeni Brnjak, kreću u potragu za lijekom za grad i napaćene stanovnike. Sve što dožive u dva dana ima težinu cjeloratne pustolovine.

Alessandro Piperno: Nerazdvojni

Izdavač: Naklada OceanMore,
Zagreb, 2014.

Prijevod: Ita Kovač

Broj str.: 360

“Nerazdvojni” su drugi dio diptiha “Prijateljska vatra sjećanja”. U doba očeva skandala, kad je 1980-ih profesor Leo Pontecorvo bio optužen da se neprilično ponašao s 12-godišnjom djevojkom svog sina Samuela, braća Pontecorvo, Filippo i Samuel, bili su jedva tinejdžeri, a sad su u kasnim tridesetima. Njih dvojica različiti su

koliko i slični, no život se njima toliko poigrava da se može učiniti kako će uskoro zamijeniti svoje uloge...

Isak Babelj: Odesa

Izdavač: Šareni dućan,
Koprivnica, 2014,

Prijevod: Gustav Krklec

Broj str.: 144

Babelj blagonaklono i ganutljivo piše o odeskim kriminalcima, ne zato što ih je simpatizirao već je jednostavno tražio istinu o čovjeku i njegovim djelima, pa tako i u njegovu zlu. Ovaj ‘majstor kratke pripovijesti’ pisao je bogato i profinjeno u izrazu a škrto u opsegu, lirski nježno a neumoljivo i oštro, kao da ne piše perom, nego skalpelom. ‘Jasnoću i snagu’ iz svojih genijalnih priča Babelj je prenio i u život, ne prihvaćajući uobičajena pravila igre, ne želeći pisati prema direktivama Partije. Zbog takvog stava ‘Babeljev je kraj bio predvidiv’, piše u opsežnom pogovoru Vladimir Gerić, a posebnost ovog izdanja je i prijevod Gustava Krkleca te ‘dvanaest originalnih crteža od M. Tartaglie’ iz odeskog izdanja iz 1930. godine.

Paul Schreiner: Spašeni iz Zagreba

(Sjećanja troje preživjelih
srodnika na hrvatski
Holokaust)

Izdavač: Fraktura, Zaprešić,
2014.

Prijevod: Suzana Glavaš

Broj str.: 256

Spašeni iz Zagreba donosi tri svjedočanstva, tri nevjerojatne i istinite priče troje srodnika različite dobi koji su bili među rijetkima iz židovske zagrebačke zajednice koji su uspjeli preživjeti Holokaust. Ispovijedi

Paula Schreiner, Ive Reicha i Medee Brukner pred čitatelja donose snažne i potresne priče o tome kako su uspjeli, često čudom, preživjeti uhićenja i logore, kako su se skrivali i bježali. Te je tri ispovijedi sakupio Paul Schreiner, jedan od najvršnjih svjetskih inženjera keramike, nasljednik tvornice Armina Schreiner – jedne od najpoznatijih tvornica keramike u Hrvatskoj, ujedno i očevine, koju još uvijek nije uspio vratiti nakon što im je oduzeta 1941. Ove tri priče pokazuju koliko je varljiv svaki mir, koliko malo treba da se u čovjeku probudi životinja, koliko je teško biti drugi i drugačiji, ali ujedno i svjedoče o dobroti ljudi koji su pomagali bližnjima.

Hanna Rosin: Kraj muškaraca i uspon žena

Izdavač: V.B.Z., Zagreb, 2014.

Prijevod: Tomislav Belanović,
Mirna Vilišić

Broj str.: 224 str.

Od samog početka čovječanstva muškarci su bili dominantan spol, no ta se dominacija temeljila gotovo isključivo na njihovoj veličini i snazi.

U knjizi "Kraj muškaraca i uspon žena", koju mnogi uspoređuju s "Mitom o ljepoti" Naomi Wolf, američka autorica Hanna Rosin otkriva nam kako je uopće došlo

do kraja ere dominacije muškaraca te kako se radikalna promjena muško-ženskih uloga kojoj svjedočimo posljednjih desetljeća odražava na seks, brak, posao, obitelj i društvo.

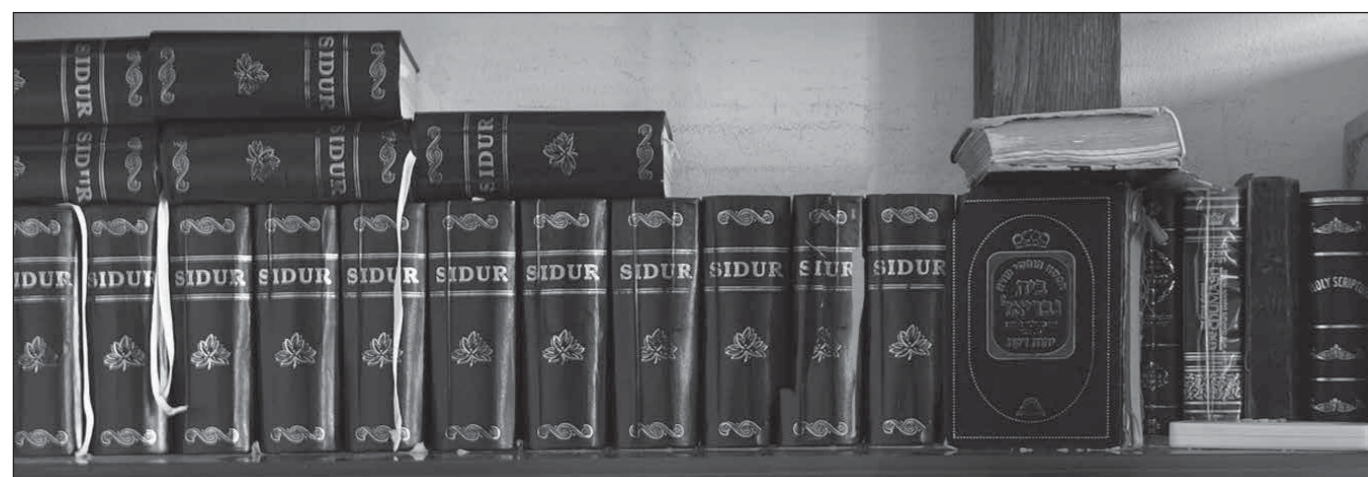
Amos Oz: Prizori iz seoskog života

Izdavač: Fraktura, Zaprešić,
2014.

Prijevod: Andrea Weiss Sadeh

Broj str.: 192

Nešto je čudno u Tel Ilanu i nema boljeg načina da saznate što je to nego čitajući ovu predivnu knjigu. Dok piše o selu u kojem delikatesne radnje i vinarije okružuju prašnjava atomska skloništa i hrđave poljodjelske alatke, dok govori o ljudima koji su nešto izgubili pa to izgubljeno traže posvuda i bez prestanka – u knjigama, na tavanima i u podrumima svojih života – jedan od najvećih živućih pisaca ne piše o Izraelu, nego o nama. Na svoj neusporedivi, duboko humani način, Oz nas u Prizorima iz seoskog života tjera da činimo isto što i njegovi likovi: da strepimo i ne prestajemo tragati. "Najvažnije u *Prizorima iz seoskog života* jest ono što ostaje neizgovoreno, ali što možemo čuti u noći, u tišini koja nas okružuje.", napisano je o ovom romanu u listu *Haaretz*.

MAZAL TOV!

Eliana Ruk, kći Morane i Rafaela

Ezra Meir Langer, sin Ivane i Natana

Jona Šalamon Janečić, sin Mije i Slavena

Moshe Zaklas, sin rabina Pinhasa Zaklasa i supruge Reizy, organizacija Habad

Palimo ove svijeće zbog čuda, djela izbavljenja i ustanka koja Si učinio u doba naših otaca, posredstvom svojih posvećenih svećenika. Tijekom svih osam dana Hanuke njihov je plamen svet i nije nam dopušteno rabiti ga kao rasvjetu, nego ga smijemo samo gledati radi hvaljenja Tvoga Imena, Tvojih čuda, čudesnih djela spašavanja i Tvoga divnog djelovanja.